

SUZANA JAGIĆ
Osnovna škola Ivana Kukuljevića
Sakcinskog, Ivanec
suzanajagi@gmail.com

Primljeno: 20. 11. 2010.
Prihvaćeno: 16. 02. 2011.

DRUŠTVENO – GOSPODARSKI RAZVOJ IVANCA OD 1918. DO 1941. GODINE

U ovom radu autorica na temelju neobjavljenih i objavljenih povijesnih izvora te literature rekonstruira i objašnjava pojedine aspekte povijesnog razvoja Ivanca od 1918. do 1941. godine. Prikazani aspekti povijesnog razvoja dovedeni su u vezu s povećavanjem zahtjeva za višom razinom obrazovanja aktivnog i ukupnog stanovništva naselja Ivanec.

I. UVOD

U ovom radu nastojim prikazati neke od aspekata povijesnog razvoja Ivanca tijekom međuratnog razdoblja s kraćim osvrtom i na razdoblje do kraja 40-ih godina XX. stoljeća. Osvrt je bio potreban budući je povod nastajanja rada znanstveni skup posvećen životu i radu akademika Mirka Maleza. Postavljeni vremenski okvir odnosi se otprilike na razdoblje tijekom kojeg je Malez životno bio vezan uz sam Ivanec, dok je vremenski period od 1918. do 1941. godine naznačen kao karakterističan za teme iz političke povijesti.

Prikazane aspekte povijesnog razvoja, posebice gospodarske i društvene, nastojala sam dovesti u vezu s povećavanjem zahtjeva za višom razinom obrazovanja aktivnog i ukupnog stanovništva, dakle mogućnostima nastavka višeg obrazovanja (stručnog, gimnazijskog i fakultetskog) širim slojevima ivanečkog društva, a ne samo uskom sloju građanstva i *inteligencije* koje je radi potreba državnog aparata ili radi privrednih razloga dolazilo u Ivanec i u kojem se zadržavalo kraće ili duže vrijeme. Pretpostavka je bila da su širi slojevi ivanečkog društva bili već krajem XIX. stoljeća uključeni u modernizacijske tokove unutar Habsburške odnosno Austro – Ugarske Monarhije ponajviše njihovim uključivanjem u sustav obveznog osnovnoškolskog obrazovanja. Učinci modernizacije

postat će vidljivi neposredno prije izbijanja Prvog svjetskog rata, a posebice tijekom 30-ih godina XX. stoljeća.

Malez je dokaz kako je ta povezanost uistinu i postojala iako se u međuvremenu (1918.) promijenio državno – politički okvir u kojem je dominirala potreba za unifikacijom ne samo političkog sustava već i cjelokupnog društva.

Nepostojanje monografije u smislu znanstvenog i stručnog prikaza razvoja Ivanca i njegove okolice od prapovijesti do suvremenih dana predstavlja velik problem svakom istraživaču ivanečke prošlosti na pragu XXI. stoljeća. Prošlost Ivanca djelomično su istraživali Ivan Kukuljević Sakcinski, Nada Klaić, Lelja Dobronić, Mira Kolar - Dimitrijević, Eduard Kušen i Neven Budak te u novije vrijeme radovi mlađe generacije arheologa (Belaj, Krznar) temeljem arheoloških istraživanja na lokalitetu Stari grad, kao i u sustavno provedenom istraživanju povijesti školstva ivanečkog kotara koje je provela Suzana Jagić. Znanstveno utemeljeni članci nalaze se dijelom i u prigodnom *Zborniku 600 godina Ivanca* objavljenom nakon održanog znanstvenog skupa u organizaciji Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin i Grada Ivanca 1997. godine.

Dakako, vrijedni tekstovi o prošlosti Ivanca i okolice objavljavani su u *Ivanečkom kalendaru* (1974., 1975., 1976., 1977., 1979., 1980., 1981., 1986., 1994.) čije su brojeve uređivali Eduard Kušen, Marijan Kraš i Cvjetko Šoštarić te u knjizi Marijana Kraša *Ivanec. Prilozi povijesti Ivanca do 1940. godine*. Godine 2005. Ivanečki klub kolekcionara pokreće lokalni časopis *Ivanečka škrinjica* pod uredništvom Siniše Krznara s nizom tekstova koji tematiziraju i sadržaje vezane za ivanečku prošlost. Navedeni tekstovi predstavljaju ishodište za svako ozbiljnije bavljenje ivanečkom prošlosti jer donose popriličan broj povijesnih izvora te naznačuju događaje nad kojima treba provesti kritiku izvora, a zatim i interpretaciju pojedinih obavijesti dobivenih prije rečenim postupkom. Međuratno razdoblje ivanečke prošlosti (1918. – 1941.) poseban je problem glede sustavnog istraživanja.

Gospodarske i društvene promjene u Ivancu tijekom naznačenog vremenskog razdoblja istražujem na neobjavljenim povijesnim izvorima. Kao glavni izvor koristila sam novinski tisak, arhivsku građu iz Državnog arhiva Varaždin (DAVŽ) i Hrvatskog državnog arhiva (HDA) te arhive OŠ Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Ivancu (pisane školske spomenice, izvješća, naredbe i slično). Neobjavljene povijesne izvore dopunila sam objavljenom građom, relevantnom literaturom te materijalnim i statističkim izvorima. Posebno ističem slikovne i pisane izvore te usmena povijesna svjedočanstva gđe Ivane Vrček (1928.)¹ i gđe Vere Hrg (1938.)² o obitelji Malez.

¹ Razgovor obavljen 9. srpnja 2010. godine.

² Razgovor obavljen 24. srpnja 2010. godine.

II. UTJECAJ PRIRODNO – GEOGRAFSKE OSNOVE NA PROSTORNO OBLIKOVANJE NASELJA IVANEC

Sjeverni obronci Ivanšćice, nastale složenim geomorfološkim razvojem, predstavljali su pogodan prostor za naseljavanje u novom valu seoba na kraju VI. i početkom VII. stoljeća. Novim je stanovnicima geografski položaj prostora, apsolutne visine, njegov reljef i tlo bio posebno zanimljiv radi sigurnog brežuljkastog terena koji je predstavljao važnu stratešku poziciju, ali i sigurnost od iznenadnih poplava. Izvori pitke vode (Bistrica), plodno tlo pogodno za obradu i prirodna bogatstva (posebice šuma) doprinijeli su tako ranom naseljavanju i stvaranju naselja te njegovom daljnjem rastu i razvoju u trgovište tijekom srednjeg vijeka s presudnim utjecajem reda ivanovaca.

Slika 1. Bistrica, privatni posjed obitelji I. Friščića

Prvotno naselje Ivanec bilo je smješteno uz potok Bistricu koji je osim što je predstavljao izvor pitke vode za stanovništvo bio sve do druge polovice XX. stoljeća izvor energije za vodenice, toliko značajne za svaku ljudsku egzistenciju.³ Pretpostavka je nadalje da je voda iz potoka bila korištena za punjenje opkopa oko objekta kojeg su sagradili ivanovci.

³ Eduard Kušen, Isčezli tradicijski hidroenergetski objekti uz Ivanečku Bistricu, *Radovi društva hrvatskih folklorista*, 5-6 (1997), 281-294. Mira Kolar-Dimitrijević, Elizabeta Wagner, Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol. 3, No. 1. (2007), 83-294.

Prema karti⁴ iz vremena Josipa II. (1780. – 1790.) naselje se nalazilo još uvijek južno od važne prometnice Varaždin – Krapina koju je presijecala cesta koja je iz Prigorca vodila na sjever, preko Bednje i dalje prema Klenovniku. Na križanju tih prometnica (danas *ivanečka špica*) krajem XVIII. stoljeća nije bilo izgrađenih objekata.

Urbana jezgra koju je činio Stari grad i župna crkva uslijed gospodarskog, političkog i demografskog razvoja doživjet će tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća nove promjene u svojoj strukturi tako što će urbano tkivo biti upotpunjeno novim stambenim i poslovnim objektima koji su se širili od prvotnog naselja na sjever, dok će spomenuta cesta Varaždin – Krapina postati glavnom ivanečkom ulicom uz koju su paralelno bile izgrađene prve poluurbane prizemnice i jednokatnice u kojima su se vrlo često nalazili prostori za radionice, trgovine i gostionice, a tu su funkciju (ako su uspjele biti sačuvane) zadržale i danas.

Hrvatski slikar Mirko Rački (1879. – 1982.) u svojim se uspomenama prisjetio Ivanca 1887. godine te nam ostavio vrijedan izvor o daljnjem širenju urbane ivanečke jezgre.⁵ Usporedbom jozefinske karte i opisa Račkog vidljivo je da se tijekom sto godina Ivanec uvelike promijenio. Krajem 80-ih godina XIX. stoljeća zadnja kuća u naselju Ivanec nalazila se na prometnici Varaždin – Krapina s desne strane prema Lepoglavi, kod „Križa“. S toga se mjesta u daljini vidio rudnik u Kuljevčici. Nasuprot kuće kod „Križa“ prostirala se bila velika ledina od koje je vodio put prema groblju, dok dalje uz cestu, sve do pošte koja se nalazila kod mosta na Bistrici, nije bilo ni jednog izgrađenog objekta. Ivanečka je pošta bila smještena u prizemnoj kući, a do nje je bila jednokatna kuća vlasnika rudnika. S lijeve strane prometnice u nastavku kuće kod „Križa“ nalazila se kuća u kojoj je stanovao ivanečki liječnik (Hochmeier). Na kraju njegovog prostranog dvorišta i vrta nalazio se mlin na Bistrici. Do te kuće bila je još jedna jednokatna zgrada iza koje se nalazilo veliko skladište s robom. Odmah do nje nalazila se prizemnica u kojoj je bila krčma, potom kuće „Ličanina Sertića“, stolara Serba i Kukuljevićevog inženjera za rudnik. Od „Križa“ do mosta na Bistrici bilo je dakle sedam stambenih objekata. Iza mosta na Bistrici u produžetku je slijedila apoteka, a uz nju, možda jedna od najljepših ivanečkih građevina radi svoje ljepote i posebnosti, zgrada Kotarskog suda. Ispred sudske zgrade bila je krčma i kuglana „Velike oštarije“ te trgovina (Gelb). Nasuprot apoteke bila je kućica seoskog postolara, dok dalje uz Bisticu više nije bilo kuća sve do crkve prije koje se nalazio mlin, a potom su počele seoske kuće. Na desnoj strani, ali prema trgu bile su trgovine – trgovca Blava i gospođe Kukuljević u kojoj se prodavao sir i vrhnje.

⁴ Marija Mirković, Postupnost razvoja mjesta Ivanec, *Zbornik 600 godina Ivanca* (1997), 252.

⁵ Franjo Sanković, Uspomene slikara Mirka Račkog na Ivanec, *Ivanečki kalendar* (1980), 42-46.

Čitavo to zemljište od raskršća pa do mosta na Bistrici prvotno je bilo pripadalo vlasnicima Starog grada. Ladislav Kukuljević je nakon dolaska u Ivanec⁶ na tom zemljištu sagradio niz spomenutih kuća, odnosno dao ivanečkoj općini zemljište za gradnju zgrade suda budući nije vjerovao bankama već je novac radije ulagao u nekretnine.⁷

Na samom ivanečkom trgu bile su dvije građevine (jedna je bila trgovca Leitnera), dok je lijevo od njih, dalje na sjever, bila samo staza u polju prema lokaciji gdje će kasnije biti izgrađena željeznička pruga. S druge strane trga nalazila se gostionica i prenoćište nasuprot koje je bio Kukuljevićev grad. Lijevo od grada nalazio se fotograf što smatram posebnom zanimljivošću važnom za stalno prisutan interes stanovnika Ivanca za fotografiju. Podalje, na cesti za Varaždin bila je djevojačka škola časnih sestara milosrdnica. Na samom izlasku iz Ivanca smjestila se još jedna krčma. Kraj Kukuljevićevog grada (prema Ivanščici) nalazila se župna crkva, župni dvor i muška škole, a dalje su slijedile seoske kuće duž čitave prometnice s lijeve i desne strane (danas najduža ivanečka Rajterova ulica) završavajući na kraju pilanom prije Prigorca.

Slika 2. Ivanec, 30. godine XX. stoljeća, privatni posjed obitelji I. Friščića

⁶ Ivanečki grad kupuje 1867. godine.

⁷ Ladislav Šaban, Povijest Starog grada Ivanca (III. dio), *Ivanečki kalendar* (1994), 45-52. Isti, Povijest ivanečkog grada (II), *Ivanečki kalendar* (1986), 91-97.

Daljnje širenje naselja prema sjeveru te postupno spajanje s urbanom jezgrom uslijedilo je otvaranjem rudnika i posebice dolaskom željeznice u Ivanec (1890.) uz koju se krajem XIX. i početkom XX. stoljeća grade nove stambene i gospodarske zgrade uglavnom radničkog sloja i pridošlog, posebice rudarskog činovništva. Urbani rast Ivanca u tom se razdoblju može pratiti na prvim ivanečkim razglednicama i katastarskim kartama.

Ivanec će takvu sliku naselja zadržati tijekom čitavog međuratnog razdoblja. Potvrđuju nam to *Školski listovi* ivanečkih osnovnih škola.⁸ Naime, uoči donošenja prvog školskog zakona Kraljevine Jugoslavije krajem 1929. godine, a za službene potrebe vlasti, svaka je škola morala ispuniti *Školski list* s detaljnim podacima o školi i mjestu u kojem se nalazila. *Školski listovi Državne djevojačke osnovne škole u Ivancu* i *Državne muške osnovne škole u Ivancu* prikazuju detaljan plan mjesta na kojem možemo pratiti daljnje širenje urbanog tkiva ne samo duž glavnih prometnica već i na sporedne ulice koje se vežu na njih, dakako s najvećom koncentracijom stambenih građevina južno od ivanečke crkve.

III. CENTRALITET NASELJA IVANEC

Širenje naselja prema sjeveru tijekom XIX. stoljeća odvijalo se s istovremenim procesom jačanja stupnja centraliteta naselja Ivanec u smislu oblikovanja prostora oko Ivanca kao središta na principu funkcionalne međuzavisnosti koja se javlja u prostornoj cirkulaciji ljudi, robe i informacija. Ivanec tako postupnim razvojem postaje nodalna regija.⁹ Osnovne centralne funkcije su uprava, sudstvo, školstvo, zdravstvo, kultura i informacije, pošta, bankarstvo i osiguranje, ugostiteljstvo i trgovina¹⁰ koje djeluju preko svojih institucija. Već krajem XIX. stoljeća Ivanec je ostvario prijelaz s I. prema II. stupnju centraliteta time što je bio centar kotara, imao kotarski sud, dvije osnovne škole, u njemu je živio liječnik, imao je i apoteku, poštu, niz specijaliziranih trgovina i obrta, više gostionica i prenoćište, prometnu povezanost (željeznica) te razvijenu rudarsku eksploataciju.

Jedan od važnih pokazatelja centraliteta nekog naselja njegova je upravna i često u to vrijeme s njome povezana sudska funkcija. Ivanec je takve funkcije dobio u razdoblju neoapsolutizma (1851. – 1860.) koje je zapravo predstavljalo prvi

⁸ Arhiv OŠ Ivanec (AOŠI), *Školski list Državne djevojačke škole u Ivancu*, *Školski list Državne muške škole u Ivancu*, 15. i 20. travnja 1929. godine.

⁹ Nodovi (čvorišta, polovi) postaju sela i općine kotara Ivanec, dok vezama između njih postaju prometnice i sve druge komunikacijske veze. Nodusi ili čvorišta u prostoru čine povezani funkcionalni sistem sa funkcionalnom hijerarhijom što znači da određeni broj čvorišta (naselja nižeg nodaliteta) gravitira naselju višeg nodaliteta (Ivanec od sredine XIX. stoljeća). Milan Vresk, *Grad u regionalnom i urbanom planiranju* (1990), 71.

¹⁰ Isto, 118.

pravi iskorak naselja u smislu njegovog zahvaćanja protomodernizacijskim procesima čiji će učinci, dakako, biti vidljivi puno kasnije. Naime, državne su vlasti u cilju modernizacije uprave i prevladavanja neprikladne feudalne strukture posebice tijekom neoapsolutizma provodile niz reformi pa će tako uprava Namjesništva 1854. godine ukinuti podžupanije i zamijeniti ih sa 46 kotara. Prema Silvestarskom patentu¹¹ politička uprava spojena je bila sa sudstvom prve molbe u „mješovitim“ kotarskim uredima.¹² Time su stare autonomne seoske općine kakva je bila i Ivanec postale sastavni dio oblasti (negdje su prestale i postojati), a Ivanec postaje središte općine i novoustrojenog kotara Ivanec koji je u sebi objedinjavao upravnu i sudsku funkciju.¹³ Iako je centralitet sam po sebi promjenjiva kategorija, Ivanec će upravno – sudske funkcije zadržati daleko u suvremenost te će tek stvaranjem suvremene hrvatske države krajem XX. stoljeća doći do novog teritorijalnog ustroja i promjene upravnih funkcija, odnosno preispitivanja njegove sudske funkcije.

Kontinuitet je bio nastavljen dakle i stvaranjem nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Nakon 1918. godine kotari su poslovali u Hrvatskoj i Slavoniji po zakonu iz 1886. o ustrojstvu županija i uređenju uprave u županijama i kotarima. Zakonom iz 1922. o općoj upravi kotari su dobili kotarsku samoupravu koja je bila ukinuta 1929. godine, ali koja se u kotarima nije ni formirala tako da je ustvari funkcionirao bez prekida samo ured kotarskog poglavara do ukidanja županija (1924.). Kotarski je poglavar bio neposredni izvršitelj opće uprave u kotaru, a postavljao ga je ministar unutrašnjih poslova. Da bi mogao redovito izvršavati svoje zadatke bilo mu je dodijeljeno administrativno osoblje. Ta se administracija nazivala kotarska oblast. Takva uprava zadržala se sve do 1929. godine¹⁴ kada dolazi do ustrojavanja banovina koje su se dijelile na kotare (srezove), a kotari na općine. Na području kotara djelovalo je kotarsko načelstvo na čelu s kotarskim (sreskim) načelnikom kao predstavnikom vlade u kotaru, a imenovao ga je kralj na prijedlog ministra unutrašnjih poslova.

Najniži organ opće uprave predstavljala su općinska načelstva. Općinski načelnici bili su podređeni kotarskim načelnicima u svim poslovima opće uprave. U nadležnost općinske uprave (predsjednik i dva do pet članova) spadalo je neposredno upravljanje općinskom imovinom, sastavljanje i predlaganje općin-

¹¹ Silvestarskim patentom od 31. prosinca 1851. godine car Franjo Josip I. ukida oktroirani Ustav i uvodi neoapsolutizam.

¹² Mirjana Gross, *Prema građanskom modernom društvu* (1992), 86.

¹³ U fondu *Kotarska oblast Ivanec* Državnog arhiva Varaždin (DAVŽ) Kotarska oblast Ivanec na pojedinim se spisima naziva *Kotarska oblast kao sud Ivanec*.

¹⁴ Ivan Beuc, *Povijest državne vlasti u Hrvatskoj (1527. – 1945.)*, (1969), 359-361.

skog budžeta, vršenje nadzora nad radom općinskih ustanova i poduzeća, briga za javnu osobnu i imovinsku sigurnost, moral, mir i red u općini, nadzor nad gostionicama, davanje dozvola za javne zabave, briga za sprečavanje zaraznih bolesti, sigurnost javnog prometa, za održavanje putova itd. U nadležnost općinskog samoupravnog organa (općinskog odbora koji se sastojao od 18 do 36 članova izabranih na općinskim izborima) spadalo je upravljanje općinskom imovinom, briga za prometne ustanove (putove, mostove, javnu rasvjetu i slično), siromašne, održavanje zavoda i ustanova, za zdravstvo (liječnička služba, babice, ambulante, vatrogastvo i slično), unapređivanje narodnog gospodarstva uopće, širenje i unapređivanje narodne prosvjete (osnivanje škola, knjižnica, čitaonica, raznih tečajeva i slično) itd.¹⁵ Ukidanje starih austro – ugarskih zakona bilo je provedeno tek 1933. godine donošenjem Zakona o općinama.

Povezano s navedenim funkcijama koncentriranim u Ivanču već u XIX. stoljeću, a posebice tijekom promatranog razdoblja u Ivanec su doseljavali službenici i općinski činovnici (općinski bilježnik, blagajnici, liječnici, veterinari i slično) koji su bili više ili manje prihvaćeni u ivanečkoj sredini što je naravno ovisilo i o njima samima, odnosno njihovom odnosu prema Ivančanima. Tijekom 20-ih godina XX. stoljeća često je dolazilo do sukoba između činovnika i domaćeg pučanstva ponajviše stoga što su oni nepopularnim pa čak i represivnim mjerama provodili politiku vlade u Beogradu koja ih je postavila.¹⁶ Novine jugoslavenske orijentacije *Volja naroda. Glasilo seljačke i građanske demokracije* ukazuju na problem nezadovoljstva radom kotarskog predstojnika u Ivanču Šandora pl. Mraovića. Nezadovoljstva su bila prisutna kod seljačkog sloja, ali i kod dijela *inteligencije* što se zapravo može tumačiti različitim političkim opcijama budući je Š. Mraović opisan kao „vjerni sluga austrijsko – mađarskog režima“¹⁷, odnosno kao frančakovac i kuenovac.¹⁸ Dolazak novog kotarskog predstojnika dr. Svetozara Pavića dočekana je međutim s oduševljenjem.¹⁹ Jasno je da se očito radilo o pripadniku Jugoslavenske demokratske stranke (JDS)²⁰ podržavane od malog dijela ivaneč-

¹⁵ Isto, 382-384.

¹⁶ Nikola Pašić i Svetozar Pribićević tvrdili su 1923. da je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca „stečena krvlju“ i da se po cijenu krvi mora i sačuvati. Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.* (2008), 34-35.

¹⁷ „K umirovljenju jednog paše“, *Volja naroda* 14 (1919), 4. Od devetog broja list je nosio novi podnaslov *Glasilo jugoslavenske demokratske stranke.*

¹⁸ „Deložacija“, *Volja naroda* 27 (1919), 5. Izaslanik županijske oblasti u Varaždinu g. Vukovarac 25. lipnja 1919. godine proveo je deložaciju umirovljenog kotarskog predstojnika Š. Mraovića.

¹⁹ „Novi kotarski predstojnik“, *Volja naroda* 23 (1919), 4.

²⁰ Jugoslavenska demokratska stranka (demokrati) osnovana je početkom 1919. godine. Jezgra joj je bila s predratne srbijanske političke scene, oko koje su se okupljale raznorodne grupe samostalnih radikala, naprednjaka i liberala. Odmah po stvaranju Kraljevstva SHS počele su joj se

kog građanstva i *inteligencije*.²¹ Varaždinski oporbenjaci, okupljeni u Građanskom demokratskom klubu, počinju 1919. godine izdavati tjednik pod naslovom *Slobodni građanin*²² u kojem je vrlo oštrim kritikama bio izložen kotarski šumar Gašo Vac²³. Zamjeralo mu se da je po dolasku u Ivanec (1916.) nastojao doći do uprave vlastelinskih šuma (Klenovnik, Trakošćan, šuma baruna Jordisa, Kukuljevića, Pongraca, Kiša, Peškea) i posebno šume Gora na Ivanščici koju je i naveliko rušio iako je ona bila proglašena zaštićenom te u njoj nije bilo dozvoljeno rušenje drva.²⁴ Tijekom Prvog svjetskog rata, ali i nakon njegova završetka, Vac se zapravo bavio veletrgovinom drva uz prešutno odobravanje vlasti nakon rata („veliki Jugoslaven i demokrata“²⁵). Međutim, uslijed brojnih pritužaba na njegov rad upućen je bio na teren županijski nadzornik šuma koji je uistinu ustanovio niz nepravilnosti u njegovom radu²⁶ koje međutim nisu rezultirale njegovom smjenom već unapređivanjem u šumarskog nadzornika što je potaklo daljnji niz članaka u novinama *Slobodni građanin*²⁷ i *Riječi SHS* (govore njemu u obranu). *Slobodni građanin* zamjera nadalje kotarskom liječniku dr. Mavru Spilleru što je kao državnog službenika branio Gašu Vaca budući se znalo za niz nepravilnosti u njegovom radu²⁸. Obrana se tumači kao posljedica zajedničke jugoslavenske orijentacije u to

priključivati razne skupine iz drugih dijelova novostvorene države. Iz Hrvatske joj je prišao dio Hrvatsko – srpske koalicije sa Svetozarom Pribičevićem na čelu u kojoj je bio i priličan broj nesrba. Goldstein, *nav. dj.*, 52-53.

²¹ Vidi: Politički život Ivanca i okolice.

²² List je u prvom godištu izlaženja nosio podnaslov Neodvisno demokratsko glasilo, koji u drugom godištu mijenja u Glasilo neodvisnog građanstva. Novine su izlazile u Tiskari Stifler od 29. ožujka 1919. do 30. srpnja 1921. kada su zabranjene. Kao urednici lista izmijenili su se Ivo Budanec, dr. Adolf Uršić i Vilim Ivić. <http://library.foi.hr/novine/default.aspx?C=8&G=8>.

²³ Bio je tajnik *Kluba šumarah u Ogulinu* osnovanog 1904. godine. *Šumarski list* 1 (1905).

²⁴ Godine 1916. u toj šumi bilo je porušeno preko 300 hvati drva, 1917. oko 500 hvati, 1918. isto toliko, a 1919. do lipnja 300 hvati čime je šuma bila devastirana. Uz to je rušio i kestenova stabla opravdavajući se time kako su ona bila porušena uslijed vremenskih neprilika. „Iz izvješća šumarskog izvjestitelja“, *Slobodni građanin* 15 (1919), 7.

²⁵ Isto.

²⁶ Zamjeralo mu se da je u vrijeme rata ubirao novac za izvoznice drva (Imbro Kušen platio mu je par stotina kruna), na što nije bio ovlašten. Uzimao je, nadalje, plaću za obilježavanje stabala, što su se imala sjeći (npr. Delaj mu je platio jedanput 30 kruna i tri litre vina), a uz to je ivanečkim seljacima zabranjivao prodavanje malina, kojih je Ivanščica puna „kome drugome osim njemu i to uz cijenu, koju je on odredio, pa se i time opet na lahak način domogao sirotinjskih para.“ Radi svakakvih sitnica globio je nemilosrdno seljake i izdavao vrlo čudne potvrde o uplati globe. Tako je Magda Lukačić iz Prigorca platila dvaput globu: prvi put 164 kruna i drugi put 120 kruna, a „vrhu svega joj je izdana olovkom pisana jedna namira na nešto preko 100 K“. „Izvještaj iz Ivanca“, *Slobodni građanin* 22 (1919), 6.

²⁷ *Slobodni građanin* 26 (1919), 5., *Slobodni građanin* 27 (1919), 4., *Slobodni građanin* 29 (1919), 3., *Slobodni građanin* 31 (1919), 3.

²⁸ Lihvarenje i iskorištavanje seljaka Vac je provodio uz pomoć ivanečkog apotekara pa su se novi-

vrijeme²⁹ iako takvo objašnjenje i ne mora biti točno budući je obitelj Spiller kasnije pripadala istaknutom članstvu Hrvatske seljačke stranke (HSS).³⁰ Kritičarima demokrata laknulo je smjenom Davidovićeve vlade s vlasti (1920.) i uspostavom nove vlade³¹ koja će pokrenuti i Vacovo premještanje iz Ivanca³² što će on vješto pokušati izbjeći.³³ Gašu Vaca možemo smatrati tipičnim izdankom politike čija su obilježja bile korupcijske afere i nedosljednost političkih stavova.

Često prisutno nezadovoljstvo Ivančana radom kotarskog predstojnika u Ivancu pojačano će biti u vrijeme službovanja predstojnika Slavka Šuljoka radi niza afere koje su mu se pripisivale. Jedna od njih bila je tzv. pasja afera³⁴, naime, radi moguće bjesnoće vlasnici pasa morali su svoje ljubimce dovesti živoderu na 10-15 dana promatranja od strane kotarskog veterinarara.³⁵ U vezi te afere županija je bila naredila istragu i vraćanje novaca vlasnicima pasa. Šuljoku se još zamjerila odluka o radnom vremenu krčmi i gostionica koje su se trebale zatvoriti u 19 sati³⁶ dok je on sam često u njima boravio do ranih jutarnjih sati, nadalje, naredio je zatvaranje poslanika Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) iako ga je štitio zastupnički mandat, a posebno to što ga se rijetko moglo zateći na radnom mjestu što je značilo da ne izvršava funkcije za dobrobit naroda za što je bio

ne žestoko obrušile i na njega primjerice jer „opća je nestašica soli, seljak već desetke dana jede jela bez soli, a taj zakutni lihvar prodaje sol kilogram po 10 K (slovom: deset kruna), a k tom i svakom kupcu daje po 10 deka manje“, a ništa manje nije kritika bio pošteđen ni Vacov budući zet Cigula radi „izrabljiivačke trgovine“ drvom dok se ivanečko činovništvo i seljaštvo smrzavalo s druge strane. Isto 17 (1920), 3.

²⁹ Isto 28 (1919), 3. Suradnja Gaše Vaca i dr. M. Spillera ostvarivala se preko organizacije Savez javnih namještenika osnovane 20. ožujka 1919. u kojoj je predsjednik bio dr. M. Spiller, dok je potpredsjednik bio Gašo Vac. „Savez javnih namještenika“, *Volja naroda* 14 (1919), 4.

³⁰ „Umro dr. Mavro Špiller“, *Varaždinske novosti* 575 (1940), 4.

³¹ Protićev drugi mandat od 19. veljače do 16. svibnja 1920. godine.

³² *Slobodni građanin* 29 (1920), 6.

³³ Isto 30 (1920), 4. Gašo Vac liječničkom je potvrdom o bolesnim bubrezima želio izbjeći odlazak iz Ivanca. Zanimljivo je i to da je Vac radio i s vođom komunista u ivanečkom kotaru Petrom Pahićem oko otvaranja ugljenokopnih rovova na Ivanščici iako je rad komunista bio zabranjen. „Tko je Gašo Vac?“, *Narodno jedinstvo* 2 (1921), 3. Gašo Vac konačno je umirovljen 1923. godine. Međutim, novine *Narodno jedinstvo* (1925. – 1929.) glasilo Hrvatske federalističke stranke u svojim brojevima iz 1927. godine još uvijek izražavaju oštru kritiku Gaše Vaca, a time i beogradskog režima.

³⁴ „Izvještaj iz Ivanca“, *Narodno jedinstvo* 41 (1922), 5.

³⁵ Kontumac je karantena za pse u trajanju 10 do 15 dana, a obuhvaćala je trokratni pregled od strane veterinarara. Usluge jednog i drugog su se plaćale, a uz to je svaki vlasnik još morao hraniti svoga ljubimca. Međutim, te su mjere bili pošteđeni neki psi budući su „tako dobro bili odgojeni da nisu mogli biti zaraženi bjesnoćom“ (pas kotarskog predstojnika, načelnika, ljekarnika, ravnatelja štedionice, župnika i nekih drugih uglednika), a slobodno su mogli ulaziti i u ivanečke gostionice i čitaonicu sa svojim vlasnicima. Isto.

³⁶ Tu su odluku donijele vlasti radi sprečavanja nemira u Ivancu uoči izbora 1923. godine.

postavljen i za što je primao plaću.³⁷ Ubrzo nakon navedenog članka S. Šuljak je bio premješten iz Ivanca u Viroviticu, a kotarski predstojnik Eleuther Kuncz iz Križevaca u Ivanec.³⁸

Bilo je još činovnika koji su iskorištavali svoju funkciju za stjecanje vlastite koristi, primjerice zamjeralo se kotarskom bilježniku radi krivotvorenja potpisa zapovjednika kraljevske žandarmerijske stanice u Lepoglavi te prodaju dijela zaplijenjenih koža koje su trebale biti prodane na javnoj dražbi. Stranačka pripadnost Demokratskoj stranci donijela mu je oslobođenje od krivice za počinjeno – „Kak nebi mi krali, kad pri oblasti krađuju?“ bio je komentar autora tog članka, kao i niza članaka 20-ih godina XX. stoljeća.³⁹

Naravno, bilo je službenika čijim su radom Ivančani bili (uglavnom) zadovoljni, primjerice dijelom izražavaju žaljenje radi odlaska sreskog načelnika Bože Jambrešaka na novu funkciju u Novi Vinodol budući je bio agilan, skroman i nadasve susretljiv prema svim slojevima pučanstva te se istakao i na karitativnom i socijalnom polju pomažući ivanečku sirotinju tako što je sam podučavao na analfabetskim tečajevima, svirao na humanitarnim koncertima te bio pravni referent ivanečkog društva za zaštitu siročadi. U Ivancu je boravio ukupno devet godina.⁴⁰

Drugu polovicu 30-ih godina obilježava jače zaoštavanje odnosa između kotarske i općinske vlasti u Ivancu ukazujući tako na određene promjene u ponašanju hrvatskog seoskog pučanstva koje je sudjelovalo u radu novoizabranih općinskih odbora krajem ljeta 1936. godine, a u smislu aktivnijeg sudjelovanja u političkom odlučivanju u čemu je svakako bio vidljiv utjecaj Hrvatske seljačke stranke (HSS) i na ivanečkom području⁴¹, a posebice su aktivnosti bile pojačane nakon uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine.

Tijekom Drugog svjetskog rata kotarska oblast Ivanec pripadala je zajedno s gradom Varaždinom i još osam kotarskih oblasti (ukupno 48 općina) Velikoj župi Zagorje. Na čelu ivanečke kotarske oblasti bio je kotarski predstojnik, odnosno upravitelj Matija Štefanac.⁴²

³⁷ „Izvještaj iz Ivanca“, *Narodno jedinstvo* 6 (1923), 5. *Narodno jedinstvo* izlazi nakon zabrane *Slobodnog građanina* kao novi oporbeni tjednik (1921. - 1923). Izdavač lista bio je dr. Pero Magdić, a naslijedio ga je njegov sin dr. Ante Magdić. <http://library.foi.hr/novine/default.aspx?C=61&G=61>.

³⁸ „Premještenja“, *Narodno jedinstvo* 6 (1923), 4.

³⁹ „Izvještaj iz Ivanca“, isto 37 (1923), 4.

⁴⁰ „Odlazak sreskog načelnika“, *Varaždinske novosti* 54 (1930), 3.

⁴¹ Suzana Leček, *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), (2008), 999-1032. Tvrdoglava logika ivanečke općine u borbi za samoupravu najbolje je izražena rečenicom: „Nemreš je veliki gospun, a neću još vekši.“ Isto.

⁴² „Velika župa Zagorje“ *Varaždinske novosti* 223 (1942), 4.

IV. STANOVNIŠTVO IVANCA I OKOLICE

Biološki (prema spolu i dobi), društveno – gospodarski (prema djelatnosti, aktivnosti, zanimanju, obrazovanju, bračnom stanju i dr.) i kulturno – antropološki (prema rasi, narodnosti, jeziku, vjeri i slično) sastav stanovništva⁴³ utječe na prirodno kretanje i prostornu pokretljivost stanovništva. Prema tome, prirodno kretanje i migracije temeljne su odrednice razvitka stanovništva svakoga područja ovisno o posebnostima toga prostora.

Stanovništvo Ivanca i okolice vrlo je slabo zastupljeno u povijesnodemografskim analizama. Novija demografska kretanja (od 1857. godine) u ivanečko – le-poglavskom kraju analizirao je Dragutin Feletar.⁴⁴ Ukupno kretanje stanovništva Ivanca i okolice može se utvrditi temeljem popisa stanovništva provedenim za međuratno razdoblje 1921. i 1931. godine, no za detaljniju analizu kretanja stanovništva koristila sam rezultate od prvog popisa 1857. do popisa 1953. godine.

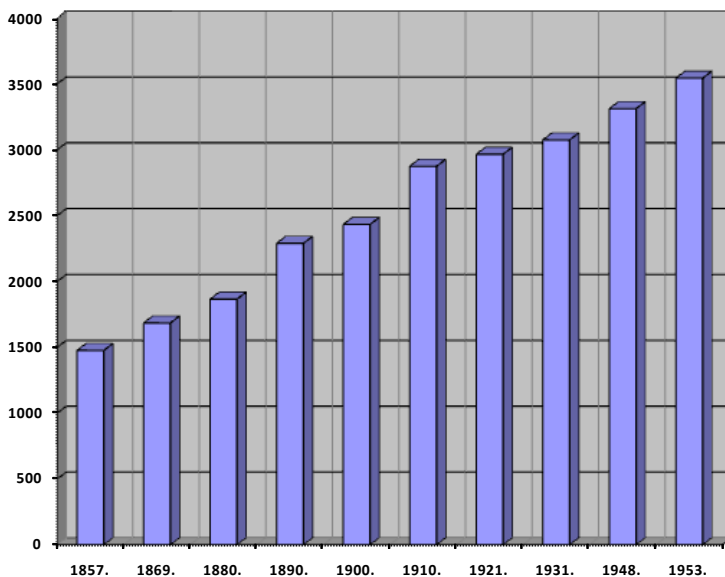
Tablica 1. Kretanje broja stanovnika naselja Ivanec i naselja uže okolice od 1857. do 1953. godine.

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.
IVANEC	1 476	1 684	1 865	2 289	2 432	2 874	2 965	3 074	3 312	3 543
BEDENEC	677	707	726	909	947	1 076	1 054	1 091	1 173	1 136
D. GEČKOVEC	53	54	52	65	76	106	112	121	111	113
IV. ŽELJEZNICA	-	-	-	-	13	96	82	280	357	374
IV. VRHOVEC	107	197	220	234	248	317	316	338	410	425
JEROVEC	644	800	854	859	981	1 000	941	999	1 010	1 007
KANIŽA	142	86	96	131	168	190	212	264	290	276
KNAPIĆ	57	52	67	86	109	132	126	133	116	117
LANČIĆ	137	130	159	191	236	285	276	297	286	299
PRIGOREC	340	429	501	578	602	647	682	649	716	752
RIBIĆ – BREG	79	82	85	119	121	121	140	148	149	168
SALINOVEC	222	226	261	331	373	492	513	567	679	663
VUGLOVEC	224	245	243	287	322	378	382	366	327	360

Izvor: Feletar (1997.), 100-102

⁴³ Ivo Nejašmić, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima* (2005), 168.

⁴⁴ Dragutin Feletar, Promjene u prostornoj slici naseljenosti ivanečkog kraja, u *Zbornik 600 godina Ivanca* (1997), 91-104.

Grafikon 1. Kretanje broja stanovnika naselja Ivanec (1857. – 1953).
Izvor: Feletar (1997), 100-102

Naselje Ivanec tijekom promatranog razdoblja bilježi kontinuirani porast stanovništva koji je prisutan i nakon utjecaja značajnijih vanjskih čimbenika – Prvog i Drugog svjetskog rata. U prosjeku je porast iznosio 230 stanovnika unutar međupopisnih razdoblja (najveći 442 stanovnika, najmanji 91 stanovnik). Desetljeća između 1880. i 1890. te 1900. i 1910. bilježe znatan porast stanovništva u odnosu na prethodna razdoblja te ukazuju na proces demografske tranzicije koja se upravo tijekom naznačenog razdoblja zbivala na prostoru Banske Hrvatske⁴⁵ kojoj je pripadao i ivanečki kraj zahvaćen tako procesima modernizacije društva. Demografska tranzicija zbivala se pod utjecajem gospodarskih, zdravstvenih i obrazovnih promjena koje su na prijelazu stoljeća uvelike zahvatile područje kotara Ivanec, a posebice naselje Ivanec. Do gospodarskih promjena dolazi ponajviše unapređivanjem primarnog sektora, eksploatacijom rudnog bogatstva (ugljen), kamena, razvojem i unapređenjem proizvodnih obrta (lončarstvo, bačvarstvo, škrinjarstvo i slično) i prvih industrijskih pogona (cinkarna, pilane, mlinovi). Nadalje, važnu ulogu u razvoju gospodarstva odigrale su uslužne djelatnosti i njihov razvoj, prvenstveno razvoj obrta, trgovine i željezničke komunikacije (1890. izgrađena je pruga Varaždin - Golubovec).

⁴⁵ Vidi: Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske* (2009).

Javno zdravstvo u kojem su prilike bile vrlo loše, izražene osobito visokim mortalitetom obuhvaćeno je bilo zakonodavnim sustavom bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) čija je vlada 1874. godine donijela Zakon o uređenju zdravstva kojim su bili ustanovljeni državni liječnici i diplomirane primalje u županijama, kotarevima i gradovima⁴⁶ što će utjecati na pozitivne pomake u zdravstvu u smislu smanjivanja smrtnosti djece i žena. Iako je došlo do određenih pomaka zdravstvene prilike uoči završetka, ali i nakon Prvog svjetskog rata ostaju veoma loše na što je ukazivao Cesar Akačić, narodni zastupnik kotara Ivanec, upozoravajući kako je u kotaru sa 41 305 stanovnika djelovao samo jedan liječnik,⁴⁷ a i sam kotarski liječnik dr. Mavro Spiller svakodnevno je bio izložen nemaru i neurednosti seljačkih kuća i samih seljaka – „Nedavno sam naime razgovarao sa nekim seljakom, od kojega sam slučajno saznao, da se nije već trideset godina kupao. Tu čovjeku stane pamet.”⁴⁸ U cilju prosvjećivanja seljaka posebice u pogledu potrebe cijepljenja (kojeg su se seljaci bojali) i čistoće dr. M. Spiller održao je 1. rujna 1918. u Ivancu predavanje „Samo u zdravom tijelu može biti zdrav duh“ koje je bilo odlično posjećeno, a doktor je tom prilikom dao domaćem župniku 120 kruna kako bi se desetero seoske djece doživotno učlanilo u književno društvo Sv. Jeronima.⁴⁹ Godine 1931. je gustoća naseljenosti u odnosu na 1921. porasla za 37 stan./km što je ipak bila posljedica poboljšanja higijenskih i sanitarnih prilika u kotaru Ivanec posebice radi cijepljenja djece protiv zaraznih bolesti i niza predavanja u selima i školama.⁵⁰

Na teritoriju upravne općine Ivanec 1939. godine na 22 640 jutara (laporaste, pjeskovite i krševite) zemlje živjelo je 18 750 seljačkog stanovništva, dakle 160 stanovnika na jednom kvadratnom kilometru.⁵¹

Pozitivni učinci modernizacijskog djelovanja bana Ivana Mažuranića glede školstva za područje kotara Ivanec vidljivi su također u razdoblju pred izbijanje Prvog svjetskog rata.⁵²

Pokazatelji demografskog razvitka nastavljaju se i u međuratnom razdoblju s nešto manjim porastom broja stanovnika nakon Prvog svjetskog rata što je bila posljedica direktnih (odlazak muškaraca u rat i njihovo stradavanje) i indirek-

⁴⁶ Isto, 126.

⁴⁷ „Nevolje ivanečkog kotara pred Hrvatskim saborom“, *Volja naroda* 2 (1918), 3.

⁴⁸ „Predavanje u Ivancu“, *Volja naroda* 10 (1918), 4.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ „134 kilograma popisnog materijala“, *Varaždinske novosti* 79 (1931), 4.

⁵¹ Mira Kolar-Dimitrijević, Radnička kretanja u lepoglavskom i ivanečkom području u međuratnom razdoblju (1989), *Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU*, 175-196.

⁵² Vidi: Suzana Jagić, *Pučko školstvo kotara Ivanec od sredine XIX. stoljeća do 1918. godine* (2008), magistarski rad.

tnih (smanjenje prirodnog priraštaja) ratnih zbivanja te pojave pandemije gripe. Slučajevi gripe zabilježeni su već u listopadu 1918. godine – „U Ivanču i okolici silno se počela širiti španjolska influenza, pa imade dosta i smrtnih slučajeva“⁵³. Nadalje, do porasta broja stanovnika Ivanca i čitavog kotara dolazi i stoga što to područje usprkos općoj i agrarnoj prenaseljenosti i veoma teškim materijalnim prilikama stanovništva, nije bilo izloženo u većoj mjeri emigracijskim procesima započetim još krajem XIX. stoljeća, a potenciranim nakon Prvog svjetskog rata u vidu agrarne reforme i kolonizacije.⁵⁴ Stanovništvo kotara i općenito Hrvatskog zagorja teško se odlučivalo za kolonizaciju – godine 1919. za kolonizaciju u Slavoniju prijavilo se 737 obitelji iz kotara Ivanec (općina Ivanec 356, Bednja 209, Maruševec 112),⁵⁵ no postavlja se pitanje koliki je broj zaista i otišao u kolonizaciju. Općepoznato je bilo da su Zagorci vrlo teško, posebice trajno, napuštali svoj rodni kraj na što je ukazivano bilo i u tadašnjim novinama – „Zagorci treba da se seliju u Slavoniju i Srijem...“⁵⁶. Usprkos siromaštva pa čak i gladi u Podravinu je odselilo samo par kuća iz Bednje (najsiriromašniji dio ivanečkog kraja) jer „...nitko se neda od kuće“ budući su se ljudi bojali nepoznatog, prijevare, putnih problema i slično, a nije bilo pogodnih ljudi koji bi im sam odlazak olakšali te tako razbili poznato zagorsko nepovjerenje.⁵⁷ Nadalje, Ivanec i okolica pružali su mogućnost zapošljavanja viška agrarnog stanovništva u rudnicima što je donekle ublažilo problem agrarne prenaseljenosti posebno tijekom međuratnog razdoblja.

Na Grafikonu 2. prikazano je kretanje broja stanovnika izabranih naselja uže okolice Ivanca u razdoblju od 1857. do 1953. godine. Vidljivo je da sva izabrana naselja bilježe porast broja stanovnika u većini međupopisnih razdoblja, ali taj porast nije u tolikoj mjeri bio izražen kao porast broja stanovnika u samom naselju Ivanec.

Glede nacionalne i vjerske strukture stanovništva Ivanec i okolica tijekom promatranog razdoblja izrazito su homogena područja gdje Hrvati i katolici čine više od 95 % stanovništva. Određeni udio u ukupnom broju stanovnika naselja Ivanec činili su u međuratnom razdoblju Židovi i njihova uloga u privrednom životu Ivanca. Tema, međutim, zahtijeva dodatna istraživanja.⁵⁸ Detaljnije

⁵³ „Ivanec. Španjolska groznica“, *Volja naroda* 15 (1918), 5.

⁵⁴ Više o kolonizaciji vidi: Zdenka Šimončić-Bobetko, „Kolonizacija u Hrvatskoj 1919. – 1941.“, *Povijesni prilozi* god. 9 (1990), 85-163.

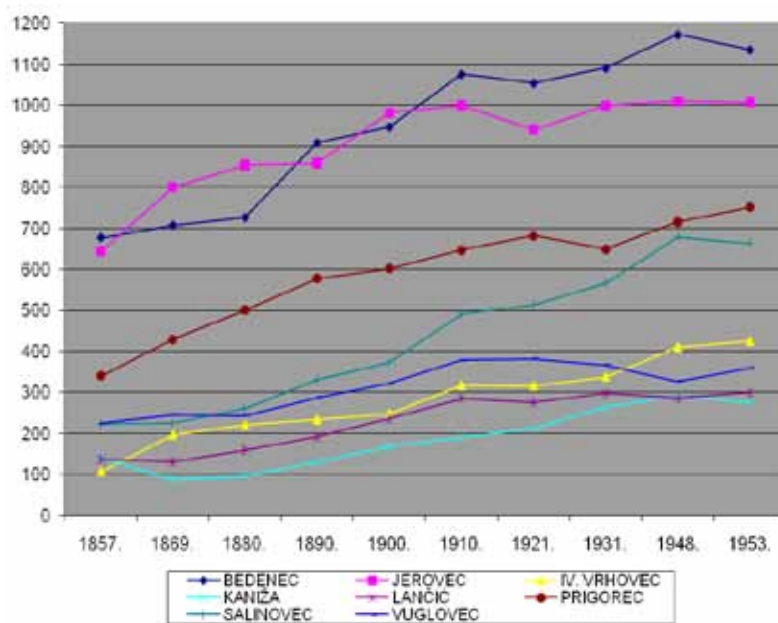
⁵⁵ Pregrada 603, Zlatar 573, Novi Marof 491, Varaždin 358, Ludbreg 214, Klanjec 221 (Krapina nema podataka). „Kolonizacija“, *Slobodni građanin* 33 (1919), 4.

⁵⁶ „Pitanje kolonizacije“, *Volja naroda* 8 (1919), 2.

⁵⁷ „Vapaj naroda“, *Volja naroda* 20 (1918), 4.

⁵⁸ Prema popisima stanovništva iz 1921. i 1931. u Ivanču su 1921. živjela 42, a 1931. 22 Židova. Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj* (2004), 91. i 97.

istraživanje stanovništva Ivanca i okolice, međutim, ostaje otvoreno poglavlje i izazov istraživačima, posebice povijesnodemografska istraživanja stanovništva prije prvog suvremenog popisa iz 1857. godine u kojem ozbiljnije treba pristupiti proučavanju dosada neistraženih poreznih popisa i matičnih knjiga.⁵⁹

Grafikon 2. Kretanje broja stanovnika izabраниh naselja uže okolice Ivanca (1857. - 1953.)
Izvor: Feletar (1997), 100-102

V. GOSPODARSKI RAZVOJ

Naselje Ivanec i okolica u promatranom su razdoblju zadržali i dalje sve karakteristike agrarnog područja budući je u strukturi gospodarstva daleko najznačajnija djelatnost bila poljoprivreda i njome se bavila većina stanovnika. Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća uz nju se kao značajna javlja rudarska eksploatacija te obrtničko – proizvodna i uslužna djelatnost. Godine 1890. u sjevernoj je Hrvatskoj poljoprivreda bila izvor egzistencije za 85 % stanovništva, 1921. na području Hrvatske za 72, 6 %, a 1931. godine, dakle, nakon pola stoljeća ekstenzivne industrijalizacije, poljoprivredom, šumarstvom i rudarstvom bavilo

⁵⁹ Vladimir Stipetić, Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske* (2004), 28-32.

se 76, 3 % stanovnika Hrvatske.⁶⁰ Obzirom na činjenicu da je kotar Ivanec spadao među najgušće naseljena područja u Hrvatskoj na njegovom je području od poljoprivredne proizvodnje živjelo preko 90 % stanovništva što je ukazivalo na manji nivo razvijenosti gospodarstva u zemlji u kojoj je cjelokupni nivo bio označen kao nizak.

Gospodarske karakteristike kotara Ivanec krajem XIX. i početkom XX. stoljeća detaljno su prikazali Milivoj Ređep i Olivera Ister.⁶¹ Promjene koje će u međuratnom razdoblju nastupiti bit će vrlo male i odvijat će se usporeno pa će Ivanec i okolica još duže vrijeme u XX. stoljeću biti vrlo nerazvijeno agrarno područje.

Osobito su teške prilike bile neposredno nakon Prvog svjetskog rata, u vremenu Velike gospodarske krize (1929. – 1933.) te pred početak i tijekom Drugog svjetskog rata. Cezar Akačić, narodni zastupnik za kotar Ivanec u Hrvatskom je saboru 1918. ukazivao na veliko siromaštvo kotara koje je čak u pojedinim mjestima rezultiralo glađu stanovništva radi nedostatka žitarica te je zahtijevao pomoć. Veliki su problem bili vojnici koji su se gladni vraćali s ratišta. Sjeme koje je 1917. i 1918. godine stiglo prekasno (u lipnju i srpnju) nije moglo popraviti situaciju. Glad je i dalje bila prisutna jer posjed od 2-3 rali nije mogao prehraniti obitelj od 5 do 18 članova⁶² pa je potreba za uvažanjem kukuruza i žita bila prisutna i nekoliko sljedećih godina. U svakom većem mjestu bile su trgovine kukuruza jer je to bila glavna namirnica. Iako je seljak nakon rata počeo više saditi žitarice, zemljišta je bilo premalo čak i usprkos parcelizaciji vlastelinskih posjeda. Početkom 30-ih godina XX. stoljeća prisutna je međutim bila pojava da se veća površina iskrčenih šuma na području općine Ivanec pretvarala ne u polja već u vinograde.⁶³ Određene grupacije spas su vidjele u kolonizaciji koja bi se trebala urediti agrarnom reformom – „Velika je naša Jugoslavija!“ – međutim, Zagorci su općenito veoma teško napuštali svoj rodni kraj.⁶⁴ Pitanje kolonizacije ponovno je bilo aktualizirano uspostavom Banovine Hrvatske. S tim je ciljem u Ivanču bio 8. siječnja 1940. održan sastanak organizacije HSS-a za kotar Ivanec kojem je predsjedao predsjednik kotarske organizacije HSS-a Franjo Jug iz Žarovnice.⁶⁵

⁶⁰ Teo Matković, Preteče suvremene zaposlenosti: osvrt na rad i zaposlenost u Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Rev. soc. polit.* 1 (2009), 105-108.

⁶¹ Vidi: Milivoj Ređep, Olivera Ister, Gospodarske prilike kotara Ivanec krajem 19. i početkom 20. stoljeća u *Zbornik 600 godina Ivanca* (1997), 167-179.

⁶² „Vapaj naroda“, *Volja naroda* 20 (1918), 4.

⁶³ „Šumski areal“, *Varaždinske novosti* 206 (1933), 2.

⁶⁴ „Kolonizacija“, *Volja naroda* 8 (1919), 2.

⁶⁵ „Pitanje kolonizacije na dnevnom redu“, *Varaždinske novosti* 528 (1940), 5.

Tešku situaciju pogoršavale su vremenske nepogode - poplave i tuče (1926.)⁶⁶, a težak položaj seljaka vidljiv je i iz podatka da je visina seljačkih dugova 1928. godine za kotar Ivanec iznosila 860 000 dinara (dug bivše Varaždinske županije bio je ukupno 32 530 000 dinara) radi čega je bila osnovana oblasna štedionica koja je trebala biti novčano uporište hrvatskog zadrugarstva.⁶⁷ Anketa Privilegirane agrarne banke iz 1932. godine pokazala je da je seljaštvo upravne općine Ivanec bilo zaduženo sa čak 6 069 560 dinara, od čega 4 805 795 dinara kod seoskih lihvara uz visoke kamate.⁶⁸ Vidljivo je da je Velika gospodarska kriza Ivancu donijela nove probleme u vidu nedostatka hrane („kukuruz se kupovao od jedne žetve do druge“), nezaposlenosti, a nedostatak šibica, duhana, papira za cigarete i cigareta vraćao je ljude u vremena „kremena i gube“⁶⁹ - većina kuća imala je po selima radi toga opet svoj „kresač, kremen i suhu gubu, kojom kućegazdarica potpaljuje vatru u štednjaku, ili kućegazda pali lulu. Za pravljenje cigareta služe mu novine i otpadci papira, a najposlje i školske knjige seoskih đaka, tako da po selima nema ni jedne cijele školske knjige. Nadomjestak za duhan je sušeno lišće i šumsko cvijeće.“⁷⁰ Završetkom ekonomske krize ivanečki je seljak bio na kraju ekonomskih snaga, iscrpljen, prezadužen i osiromašen „da seoske kućanice ujutro gledaju najprije iz koje se kuće dimi, da tamo skoče po malo žere s kojom će si kod kuće vatru naložiti“, a posljedica tog siromaštva vidjela se i po tome što je kroz Ivanec prolazilo sve manje hodočasnika iz Štajerske u Mariju Bistricu⁷¹ od kojih je Ivanec stjecao određeni hodočasnički prihod. Ubrzano je rasla i cijena kukuruza pa se ona kroz 14 dana popela s 32 na 38 dinara,⁷² dok se na sajmovima prodavalo iznenađujuće mnogo vretena jer seljaci nisu bili u mogućnosti kupovati odjeću i rublje već su je sami izrađivali.⁷³ Posljedica krize vjerojatno je bila i prodaja nekih općinskih nekretnina u Ivancu, naime, kuća Sreskog suda bila je prodana gostioničaru Stjepanu Mačku za 253 000 dinara na što su se Sreskom načelnštvu žalili općinski odbornici veletrgovac Dragutin Gobec, umirovljeni *oficijal* Ivan Jagelić,

⁶⁶ Za pomoć stradalima sakupili su hrvatski iseljenici u sjevernoj Americi 834 317 dinara i 94 para te su svotu podijelili preko Hrvatskog radiše i Narodne zaštite. Općina Ivanec od toga je dobila 32 000 dinara. Pojedina obitelj po članu obitelji dobila je 70 dinara. „Hrvatski iseljenici“, *Narodno jedinstvo* 29 (1927), 3.

⁶⁷ „Seljački dugovi“, *Narodno jedinstvo* 51 (1928), 2.

⁶⁸ Kolar-Dimitrijević, Radnička kretanja..., 175-196.

⁶⁹ Guba (trud) je gljiva koja raste na stablu i služila je u prošlosti za potpaljivanje vatre.

⁷⁰ „Natrag u prošlost“, *Varaždinske novosti* 194 (1933), 4.

⁷¹ „Slab prolaz hodočasnika na Mariju Bistricu“, *Varaždinske novosti* 233 (1934), 3.

⁷² Isto.

⁷³ Na jednom je sajmu prodano preko 600 komada novih vretena! „Seljačka autarkija“, isto 257 (1934), 4.

trgovac Martin Herceg, kolar Franjo Sekel i mnogi drugi, smatrajući da je trebala biti raspisana javna dražba kako bi se postigla veća cijena i budući je općina mnogima od njih dugovala.⁷⁴

Uoči početka Drugog svjetskog rata goruća su ponovno postala pitanja prehrane pučanstva i poskupljivanja životnih namirnica, nestašice petroleja, ali i pitanje kolonizacije. Lošoj situaciji pridonijele su ponovno i vremenske nepogode – kišna čitava 1938. godina uslijed čega su bili smanjeni prihodi krumpira, sijena i posebno kukuruza.⁷⁵ Blaž Fotez iz Klenovnika, povjerenik Gospodarske sloge⁷⁶ predlagao je čak da bi se od plaće činovnika oduzeo određeni postotak koji bi se upotrijebio za prehranu pučanstva.⁷⁷ Banska vlast Banovine Hrvatske morala je na područje kotara Ivanec poslati osam vagona sijena za prehranu stoke što i nije zadovoljavalo traženja.⁷⁸ U cilju održavanja reda i posebno suzbijanja krijumčarenja i kontrole cijena namirnica ponajviše kukuruza, osnovana je 1940. godine u Ivancu Hrvatska seljačka zaštita (HSZ) kao organizacija HSS-a. Ivanečka HSZ prvi je put djelovala na velikom „Vrbanskom“ sajmu u Ivancu, a predvodio ju je kao zapovjednik ivanečke čete medičar Josip Kušen.⁷⁹ Uslijed kontrole cijena nisu mogli brojni prekupci diktirati cijenu kukuruza već su morali prodavati vagan⁸⁰ za 85 dinara, dok su na sajmu tjedan dana ranije isti prodavali za 105 dinara.⁸¹

Ljeti 1940. godine ipak je zavladao velika nestašica kukuruza pa je na sajmu 10. srpnja više od 1000 ljudi iz čitavog kotara uzaludno čekalo na kupovinu istog. Radi silne potrebe odlučila je bila organizacija Gospodarske sloge u Ivancu nabaviti veću količinu kukuruza i podijeliti pučanstvu „uz maksimiranu cijenu“. Kukuruz su dopremili 11. srpnja članovi prehrambenog odbora pod vodstvom trgovca Slavka Ernoića i komandanta ivanečke Seljačke zaštite. Dopremljeno je bilo oko 100 kvintala⁸² kukuruza nabavljenog u Podravini, a razgrabljen je bio u kratko vrijeme.⁸³ Početak 1941. godine Ivancu je donio nestašicu šećera, sapuna i brašna.⁸⁴

⁷⁴ „Predaja žalbe općinara protiv prodaje općin. nekretnina“, *Varaždinske novosti* 237 (1934), 3.

⁷⁵ „Hrvatskom zagorju treba ozbiljna pomoć“, *Hrvatsko jedinstvo* 13 (1938), 7.

⁷⁶ Gospodarska sloga bila je ekonomska organizacija HSS-a osnovana 1935. godine. Vidi: Ivica Šute, Amerikanski fond dr. V. Mačka i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936. godine, *ČSP* 3 (2008), 1045-1066.

⁷⁷ „Kotarski sastanak HSS u Ivancu“, *Varaždinske novosti* 532 (1940), 4.

⁷⁸ „Pripomoć Banske vlasti“, isto 534 (1940), 6.

⁷⁹ „Sajam“, isto 549 (1940), 4.

⁸⁰ Vagan je mjera za obujam žita, iznosi otprilike 60 litara.

⁸¹ „Ponovni sajmovi“, *Varaždinske novosti* 554 (1940), 6.

⁸² Kvintal – 100 funti, 48,95 kilograma. Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika* (1998), 472.

⁸³ „Glad“, *Varaždinske novosti* 556 (1940), 5.

⁸⁴ „Ivanec dobio vagon kukuruza“ isto 585 (1941), 4.

Slika 3. Prigorec, 30. godine XX. stoljeća, privatni posjed obitelji I. Friščića

Ratne godine (1941. – 1945.) još su više pogoršale životne prilike poljoprivrednog pučanstva i okolice koje je živjelo isključivo od prihoda sa zemlje.

U nešto povoljnijoj situaciji bili su Ivančani zaposleni u ivanečkim rudnicima koji su usprkos teških radnih uvjeta i najnižih dnevnica u Hrvatskoj⁸⁵ imali ipak redoviti novčani prihod uz još neke pogodnosti koje seljak nije uživao. Počeci rudarstva u Ivancu sežu u XIX. stoljeće (1867), a intenziviraju se početkom XX. stoljeća otvaranjem jame „Flora“ u samom Ivancu 4. ožujka 1901. godine, uz koju je 1903. bilo otvoreno još jedno okno.⁸⁶ Godine 1937. otvoreno je u Ivancu (Kraševac) i okno „Olga“ od kojeg je vodio mali motorni vlak do pretovarnih postrojenja i separacije.⁸⁷ U međuratnom razdoblju postojale su i privatne inicijative glede rudarenja (obitelj Hrazdira).⁸⁸ Rudnici su bili srce privrede Ivanca.

⁸⁵ Za poboljšavanje radnih uvjeta i socijalnog položaja pogoršanih posebice u vremenima političkih i gospodarskih kriza rudari su podizali štrajkove 1918., 1920., 1923. i 1934. godine.

⁸⁶ Vađenje ugljena u Ivancu završeno je bilo 1962. godine. Marijan Kraš, *Ivanec. Prilozi povijesti Ivanca do 1940. godine* (1996), 78.

⁸⁷ Isto, 79.

⁸⁸ Detaljniji prikaz rudarske proizvodnje u ivanečkom kraju vidi kod Vladimir Grđan, *Rudarstvo*

Uoči početka Prvog svjetskog rata Bečko ugljenarsko društvo u Ivancu bilo je po proizvodnji među vodećim poduzećima u županiji kao najveći rudnik lignita u Hrvatskoj.⁸⁹ Neposredno nakon završetka rata ivanečki su rudokopi zapošljavali oko 450 rudara, no sredinom 20-ih godina XX. stoljeća broj se zaposlenih rudara smanjio na oko 200 što je vjerojatno bila posljedica prve gospodarske krize (1923.) i slabljenja narudžbi od strane države koja se opredjeljuje za kalorične ugljene. Manji rudnici čak su u tom vremenu i propadali, a ivanečki je 1924. godine prešao u vlasništvo Hrvatskog rudarskog d. d., što je zapravo bio strani kapital pod okriljem Prve hrvatske štedionice.⁹⁰

Državne željeznice dobivljale su 1925. godine 70 vagona mjesečno iz ugljenokopa Ivanec, no 1. siječnja 1926. ta je dobava bila obustavljena zbog čega je uprava rudnika otpustila oko 150 rudara (otpuštanja rudara bilo je i u rudniku Ladanje Donje budući je i tamo narudžba bila smanjena).⁹¹ Daljnja otpuštanja radnika bila su i povod optužbama o nepravilnom poslovanju uprave rudnika koja je i nakon Prvog svjetskog rata ostala u rukama stranaca, Čeha i Nijemaca, koje se konkretno optuživalo da su precjenjivali vrijednost ivanečkog ugljena što je rezultiralo njegovom slabijom prodajom i otpuštanjem rudara. Posebno se kao krivac tome navodio upravitelj rudnika ing. Vojteh Schmalz, još više što je u političkom djelovanju bio projugoslavenski nastrojen i promicao Narodnu radikalnu stranku u smislu da je čak od rudara tražio potpise za glasovanje na listi kandidata radikala⁹² prijeteći im otkazom.⁹³ Schmalz je rođen 1874. u Pribrani u Češkoj, a u Ivanec je došao 1904. odmah nakon završenog obrazovanja te se zaposlio kao strukovni inženjer u rudniku „Flora“. Kasnije će biti promoviran u ravnatelja ivanečkog rudnika Hrvatskog rudarskog društva d. d. i u Ivancu će ostati do 1935. godine. Njemu se pripisuje zasluga tehničkog opremanja rudnika još prije Prvog svjetskog rata čime se povećavao i broj zaposlenih rudara. Za vrijeme trajanja rata organizirao je aprovizaciju⁹⁴ za radnike pa rudari nikad nisu imali oskudicu prehrambenim namirnicama. Glede socijalnog zbrinjavanja rudara Schmalzu se također pripisuje da je oživotvorio Ivanečku bratovštinu⁹⁵ za bolesničko i miro-

ivanečkog kraja u *Zbornik 600 godina Ivanca* (1997), 129-150.

⁸⁹ Izvješće o javnoj upravi u županiji varaždinskoj (IVŽ) 1911/1912.

⁹⁰ Kolar-Dimitrijević, Radnička kretanja..., 175-196.

⁹¹ „Upit narodnog zastupnika dr. Milovana Žanića upravljen ministru saobraćaja radi obustave dobave ugljena za državne željeznice iz ugljenika Ivanec i Ladanje dolnje“, *Narodno jedinstvo* 47 (1926), 3.

⁹² Izbori narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu 8. veljače 1925.

⁹³ „Radikali u Ivancu“, *Narodno jedinstvo* 31 (1927), 1.

⁹⁴ Aprovizacija je organizirano i racionirano nabavljanje namirnica.

⁹⁵ Vidi Grđan, *nav. dj.*, 146-147. i Kraš, *nav. dj.*, 80.

vinsko osiguranje rudara uslijed čega su stariji rudari i udovice rudara primali mirovinu. Osnivanjem 1925. godine Bratimske blagajne za osiguranje radnika (za područje čitave države) Schmalz se aktivno uključio i u njezin rad.⁹⁶

Dopisnik *Varaždinskih novina* Hinko Blumschein vrlo je detaljno i stručno opisao početkom prosinca 1932. godine spuštanje u ivanečki rudnik objasnivši ujedno geološki postanak ivanečkog ugljena. Naglasio je da se ivanečki ugljen odlikuje velikom čistoćom i minimalnim postotkom sumpora pa je „radi toga osobito podesan za loženje u sobi i kuhinji, jer apsolutno nema nikakovog vonja, što više razvija veliku toplinu. Manje tvornice, ciglane, mlinovi itd, služe se rado njime, jer je izvrsno pogonsko gorivo.“⁹⁷ Iz članka je vidljivo da je na većim dubinama pronađen prvorazredni svijetli ugljen, no budući su ulaganja bila pre-malena, eksploatacija je i dalje ostala ograničena.⁹⁸

Potreba za ugljenom porasla je 30-ih godina budući je industrija Hrvatske bila orijentirana na dobavljanje ugljena iz najbližih rudnika što se ponovno odrazilo na povećanje broja zaposlenih rudara – 1933. godine bilo stalno zaposleno oko 400 rudara⁹⁹, dok je početkom 1934. u rudniku radilo 478 osoba, od kojih su 468 bili rudari.¹⁰⁰

Vlasti Banovine Hrvatske će uslijed novonastalih ratnih okolnosti svoj interes još više usmjeriti prema ivanečkom rudniku. Narudžbe su se povećale pa je kapacitet dnevnog proizvoda iznosio 40 vagona čime je bio povećan broj zaposlenih rudara čak do 800 ljudi.¹⁰¹ Sljedećih je mjeseci rudnik povećavao proizvodnju i narudžbe su se kretale čak do 50 vagona ugljena.¹⁰² Zanimljiva je ponuda moguće kupnje dionica Ugljenokopnog udruženja svijetlog ugljena Ivanec ili kako je navedeno „Poziv na upis – 5000 stotinka rudokuksa po Din. 200.“¹⁰³

Proizvodnja u rudniku nastavljena je tijekom Drugog svjetskog rata s novom rudarskom organizacijom predvođenom članovima ustaškog pokreta, a stalno je bilo zaposleno oko 600 rudara. Iz prikazanog se može zaključiti kako je broj rudara neprekidno varirao i ovisio o narudžbama ugljena. Varirao je i tijekom sezone pa je ljeti bio ispod 200, a zimi 500 što upućuje na sezonski karakter rada

⁹⁶ Umro je 1940. u Zagrebu i sahranjen je na Mirogoju. „Vojteh Schmalz“, *Varaždinske novosti* 571 (1940), 4.

⁹⁷ „Jedan posjet rovovima Hrvatskog rudarskog društva u Ivanču“, isto 159 (1932), 3.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ „Život, rad i imanje najveće seoske općine u državi“, isto 169 (1933), 4.

¹⁰⁰ Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja...*, 175-196.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² „Rudnik u Ivanču povećava proizvodnju“, *Varaždinske novosti* 537 (1940), 4.

¹⁰³ „Poziv na upis“, isto 539 (1940), 5.

u rudniku. Usprkos štrajkovima rudari su u konačnici najčešće pristajali na snižavanja nadnica i povećanja normi za iskopani ugljen u čemu se zapravo vidio njihov očaj u strahu pred stalno prijetućim otkazima – otkaz 500 rudara značio bi egzistencijalnu prijetnju za otprilike 1500 članova ivanečkih obitelji. Nove društveno – političke okolnosti nakon rata donijele su novi zamah proizvodnji.

Za Ivanec je specifična povezanost rudarstva i obrtničke proizvodnje jer su prve generacije rudara važnost pridavale obrazovanju svoje djece u smislu da je sljedeća stepenica na obrazovnoj ljestvici bila najčešće obrazovanje za neko od obrtničkih zanimanja.

Neagrarna – obrtnička i industrijska proizvodnja u naselju Ivanec postojala je na prijelomu XIX. u XX. stoljeće iako je bila uglavnom slabo razvijena kao u ostalom i na širem prostoru Banske Hrvatske. Većina agrarnog pučanstva najnužnije je potrebe namirivala vlastitom izradom pa su potrebe za namirivanjem preko tržišta bile skromne te su se ponajviše razvijali oni obrti koji su bili potrebni za poljodjelstvo. „Suvremeni“ obrt nastao krajem XIX. stoljeća predstavljao je najčešće pojedinačnu proizvodnju dobara (ili pružanje usluga) s ograničenim kapitalom i skromnom tehnološkom bazom, a vodila ga je najčešće samo jedna zaposlena osoba (rijetko dvije ili više).¹⁰⁴

Razvitku obrtničke djelatnosti u Ivancu pridonijelo je utemeljenje Obrtne zadruge u Ivancu na osnivačkoj skupštini održanoj 18. studenoga 1905. godine¹⁰⁵ te aktivnosti u sklopu Mjesne organizacije Saveza hrvatskih obrtnika (18. travnja 1909.).¹⁰⁶ Pravila Obrtne zadruge u Ivancu odobrila je zemaljska vlada 19. studenoga 1907. godine.¹⁰⁷

Na području kotara Ivanec bilo je 1911. godine 356 obrtnika, od toga u ivanečkoj organizaciji 31 član, 1922. bilo je 45 članova, 1924. broj se smanjio na 17, 1933. bilježi 21 člana, dok je godine 1934. na području Ivanca bilo 193 obrtnika.¹⁰⁸ Marijan Kraš daje popis ivanečkih obrtnika prema Glavnoj knjizi obrtnika od 1908. do 1934. s godinama trajanja članstva u Obrtnoj zadruzi u Ivancu.¹⁰⁹ Prema tom popisu članstva vidljiva je vrsta obrta i njihova brojčana zastupljenost u Ivancu. Tijekom međuratnog razdoblja u Ivancu je djelovalo 13 postolara, devet mlinara, osam trgovaca, sedam krojača i gostioničara (krčmara), šest zidara, pet

¹⁰⁴ Matković, *nav. dj.*, 3.

¹⁰⁵ Stjepan Zagorc, Rad na uzdizanju i unapređenju zanatstva mjesta Ivanec i okolice u prošlosti i danas, *Ivanečki kalendar* (1979), 31-34.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Vidi: Metod Hrg, Pravila obrtne zadruge ivanečke, *Ivanečki kalendar* (1979), 35-40.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Kraš, *nav. dj.*, 90.

kovača i mesara, četiri stolara, kolara i bravara, tri pekara i brijača, dva medičara i dimnjačara te po jedan trgovački putnik, sedlar, sitničar, majstor pilane i bačvar. Vidljivo je da u strukturi obrta prevladava proizvodnja namijenjena opskrbi lokalnog seoskog pučanstva i to proizvodima za svakodnevnu upotrebu.

Obrtna zadruga u Ivancu i Mjesna organizacija Saveza hrvatskih obrtnika djelovale su do 1936. godine budući je novi obrtni zakon zabranjivao zadružno okupljanje. Iste je godine bilo osnovano Udruženje zanatlija kotara Ivanec¹¹⁰ koje je tijekom Drugog svjetskog rata nastavilo svoj rad iako u dosta otežanim okolnostima.¹¹¹ Nakon rata udruženje je nastavilo rad pod nazivom Obrtni zbor, a kasnije Zanatska komora.

Potreba da se u teškim prilikama nakon Prvog svjetskog rata pomogne pametnoj, zdravoj, ali siromašnoj ivanečkoj djeci kako bi se osposobila za dobro obavljanje obrta i vješto vođenje trgovine rezultirala je osnivanjem Radnog odbora Hrvatskog radiše¹¹², društva za namještanje naučnika u obrt i trgovinu u Zagrebu. Radni odbor u Ivancu osnovan je u proljeće 1919. godine, a za kratko vrijeme prikupio je pet članova utemeljitelja i 52 redovita i podupirajuća člana. Odbor si je postavio zadatak da svim zainteresiranim, posebice obrtnicima i trgovcima grada Varaždina u slučaju potrebe odašilje najsposobniju i najvredniju ivanečku seosku omladinu, čime bi se dakako utjecalo na razvoj privrede uopće – „Na posao – doba je.“¹¹³ Podružnica Hrvatskog radiše u Ivancu osnovana je ponajviše zalaganjem ivanečkog učitelja Mile Valentića koji je postao i njezinim predsjednikom. Kako bi se popularizirao rad Hrvatskog radiše u Ivancu je bilo održano nekoliko velikih predavanja koja su održali predavači iz Zagreba. U gostioni Ive Jagetića 21. lipnja 1919. najprije je bio održan sastanak članova i svih zainteresiranih. Predavanja su održali dr. Đuro Basariček, potpredsjednik Radiše i tajnik oblasnog odbora, Ivan Vereš, nadzornik oblasnih organizacija i Stjepan Jobst, ravnatelj Radiše. Predavanja su prihvaćena s burnim odobravanjem, a sa poznatom rječitosti ova je predavanja o obrtu, trgovini i kolonizaciji protumačio nazočnim obrtnicima i seljacima M. Valentić. Predavačima su se zahvalili Gašo Vac, predsjednik gospodarskog društva i dr. M. Spiller, predsjednik Saveza javnih namještenika. Sljedećeg je dana (nedjelja) i sakupljenom narodu pred crkvom M. Valentić protumačio svrhu podružnice Radiše, a potom im je predstavio i

¹¹⁰ Isto, 87., 89.

¹¹¹ Vidi: Zagorc, *nav. dj.*, 33.

¹¹² Godine 1903. osnovano je društvo za namještanje naučnika u trgovini i obrtu u Zagrebu, koje je 1913. promijenilo ime u Hrvatski privrednik, a 1917. u Hrvatski radiša. Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, Osnivanje društva Hrvatski radiša 1903. godine u Hrvatskoj, *ČSP* 3 (2005), 721-734.

¹¹³ „Radni odbor Hrvatskog radiše u Ivancu“, *Volja naroda* 23 (1919), 4.

predavače iz Zagreba. Dr. Đ. Basariček pučanstvu je govorio o ratnim prilikama i ratnoj siročadi koju treba namještati u obrt i trgovinu te ih kolonizirati u bogatije krajeve Hrvatske. Stjepan Jobst govorio je o gospodarskoj krizi, teškim prilikama u Zagorju te potrebi kolonizacije Zagoraca, dok je Vereš kolonizaciju povezao s rascjepkanim zagorskim posjedima što je zorno protumačio „drapanjem papira do najmanjeg komadića“¹¹⁴. O istoj je temi dr. Đ. Basariček održao predavanje i u seljačkoj zadrugi. Autor članka u novinama koji je o tome izvještavao najviše zasluga za pokretanje i rad Radiše pripisuje M. Valentiću – „Našeg Milu molimo, da započetim radom nastavi i da što više zagorske djece namjesti u našoj velikoj Jugoslaviji!“¹¹⁵ Učitelj je već 7. srpnja 1919. godine u Zagreb odveo prvu grupu ivanečkih, većinom vrlo siromašnih dječaka da preko Hrvatskog radiše budu namješteni u obrtu i trgovini.¹¹⁶

Radni odbor Hrvatskog radiše u Ivancu priredio je 10. kolovoza 1919. godine u vrtu gostione Milić vrtnu zabavu popraćenu vatrometom na kojoj je za potrebe Hrvatskog radiše dobrovoljnim priložima prikupljen iznos od 1200 kruna pri čemu su se Ivanci držali Radišine poslovice – „Sitnim radom – velikim ciljevima!“¹¹⁷

Dobrotvorne su predstave u Radišinu korist bile priređivane i tijekom 30-ih godina XX. stoljeća. Središnjica Hrvatskog radiše u Zagrebu sa svojim članovima i prijateljima u Ivancu priredila je 15. veljače 1936. godine u svratištu Ivančica amatersku predstavu Gospođa ministarka i zabavu nakon nje čiji je čisti prihod bio namijenjen za troškove smještaja siromašnim Ivancima u internatu Hrvatskog radiše u Zagrebu.¹¹⁸

Sličnu je zabavu 28. rujna 1919. godine priredila i Ivanečka obrtna zadruga povodom berbe grožđa u Ivancu uz izvođenje dva vesela igrokaza i sudjelovanje pjevačko – tamburaškog zbora pod voditeljstvom M. Valentića. Prihod s te zabave bio je namijenjen nemoćnicima obrtne zadruge.¹¹⁹

¹¹⁴ „Hrvatski radiša“, isto 27 (1919), 5.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ „Dajmo djecu u obrt i trgovinu“, isto 30 (1919), 4.

¹¹⁷ „Radišin dan“, isto 34 (1919), 4. Hrvatski radiša imao je ulogu i kod osnivanja Građanske čitaonice u Ivancu. „Građanska čitaonica“, isto 17 (1919), 5.

¹¹⁸ Marijan Kraš, *Pavica i Otokar Hrazdira* (2002.), 10-11. Predstavnik Hrvatskog radiše u Ivancu u to je vrijeme bio Otokar Hrazdira koji je preko Radiše pomogao smještaj u dačkom domu velikom broju ivanečke djece, primjerice fotografu Petru Jagetiću, budućem krojaču Mikulčiću, trgovcu Brusaru i drugima. Isto, 78.

¹¹⁹ „Zabava obrtne zadruge“, isto 44 (1919), 3. Ivanečka obrtna zadruga organizirala je često zabave humanitarnog karaktera posebice nakon teških ratnih godina (1914. – 1918.). Tako je 12. listopada 1918. godine bila organizirala uspješnu dobrotvornu zabavu na kojoj je bilo prikupljeno 200 kruna za ratnu siročad. „Dobrotvorna zabava“, isto 17 (1918), 4. Tom je prigodom Ivanečka

Trgovci (*sitničari* i *gostioničari*) sreza Ivanec prema Zakonu o radnjama morali su početkom 1933. godine osnovati Prinudno udruženje trgovaca koje je imalo odbor od osam lica, dva člana, zamjenika, 13 članova nadzornog vijeća i predsjednika, Gobec Dragutina. Slično udruženje morali su osnovati i obrtnici sreza Ivanec. Važno je napomenuti da su ulogu u razvitku trgovačke djelatnosti u Ivancu imale židovske obitelji koje u ivanečki kraj dolaze krajem XIX. stoljeća temeljem zakonskih odredbi koje su im omogućavale naseljavanje i poslovanje.

Na ivanečkom je području, ali i na širem području kotara (sreza) značajan prihod bio ostvarivan od kućnih (tradicijskih) obrta koji su predstavljali dopunu slabih poljoprivrednih prihoda.¹²⁰ Trgovačko – obrtnička komora Zagreb nastojala je za područje Zagrebačke oblasti prikupiti podatke o kućnim obrtima posebice o izradi predmeta od drva i pruća.¹²¹ Jedno od pitanja komore bilo je da li se na kućne obrte vršio utjecaj iz lepoplavske kaznionice što upućuje na zaključak kako je jeftin, odnosno besplatni rad kažnjenika predstavljao zapravo nelojalnu konkurenciju i samoj Trgovačko – obrtničkoj komori. Manipulacija radnom snagom kažnjenika posebno se bila provodila za vrijeme upravitelja Šabana.¹²² Sreski poglavar u Ivancu preko učitelja osnovnih škola svoga sreza u tu je svrhu prikupio podatke o kućnim obrtima sa područja školskih općina Maruševec, Voća Donja, Voća Gornja, Ivanec, Klenovnik, Kuljevčica, Kamenica, Cvetlin i Višnjica.¹²³ Ravnatelj Djevojačke¹²⁴ i Dječanske narodne osnovne škole u Ivancu također su izvijestili o kućnim obrtima naselja Ivanec i uže okolice. Ravnatelj Mile Valentić 20. prosinca 1924. šalje detaljno izvješće u kojem pojašnjava kako se izrađivanjem drvenih škrinja za žito ili odjeću bave dva seljaka u Kraševcu i jedan u Lančiću, dok se izrađivanjem pojedinih dijelova za kola ili sanjke bavi nekoliko seljaka u Prigorcu. Valentić napominje kako je produkcija izrade škrinja bila u opadanju radi nedostatka podesnog materijala.¹²⁵

U vrijeme ministarskog mandata Stjepana Radića obzirom na veliku zastupljenost kućnih obrta postojale su ideje o otvaranju obrtne škole u Bednji kako

obrtna zadruga u prostorijama svratišta Ivančice proslavila ujedno desetgodišnjicu svoga postojanja. „Obrtna zadruga u Ivancu“, isto 20 (1918), 4.

¹²⁰ Lončarska proizvodnja u Jerovcu, Bedencu i Dubravcu te škrinjarstvo ivanečkog kraja istraživani su kao projekti u OŠ Ivana Kukuljevića Saksinskog u Ivancu.

¹²¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), *Zagrebačka oblast* (141), Veliki župan Zagrebačke oblasti (VŽ ZO), kutija 176, 35541/1924.

¹²² Vidi: Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ..*, 175-196.

¹²³ HDA, *Zagrebačka oblast*, VŽ ZO, kutija 266, 11766/1924.

¹²⁴ Isto, 112/1924.

¹²⁵ Isto, 221/24.

bi se postigao napredak u obrtima putem stručnog obrazovanja seljačke djece.¹²⁶

Naredbom Ministarstva trgovine u Beogradu od 27. lipnja 1928. godine bilo je zabranjeno prodavanje proizvoda kućnog obrta (*kućarenje*) u Zagrebu, Sisku, Jastrebarskom i Krapini osim za *kućarce* sa lončarskom i glinenom robom, drvenim škafovima te putama, lopatama i žlicama i sličnim proizvodima iz drva te sviralama za djecu i to samo za *kućarce* iz kotara Klanjec, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Varaždin, Zlatar i Ivanec, dakle za *kućarce* s područja bivše Varaždinske županije.¹²⁷ Svaki je *kućarac* morao imati *kućarsku knjigu* koja mu je vrijedila godinu dana i na koju je platio *kućarski porez*.¹²⁸

Godine nakon Prvog svjetskog rata donijele su povećanu potrebu za drvom kojim je Ivanec obilovao, no ono se nikad nije izvozilo kao obrađeni proizvod već uvijek kao sirovina i eventualno kao polupreradevina – „poluizrađeni hrastovi, kestenovi i bukovi trupci“¹²⁹ čime ivanečko gospodarstvo nije bilo unapređivano već štoviše izloženo pojačanoj eksploataciji šumskog bogatstva.¹³⁰ Drvo je najviše bilo izvoženo kao drvo za ogrjev, a uvelike su se izvažale i cjepanice kestena koje su se koristile za dobivanje tanina.¹³¹ Prije Prvog svjetskog rata svake se jeseni iz ivanečkog kraja izvažalo 30 – 40 vagona kestenovih plodova, no za vrijeme i nakon rata je uslijed nedostatka američkog tanina za štavljenje kože došlo do velike sječe kestena ponajviše od raznih špekulanata i preprodavača.¹³²

Zaštitu šuma od prekomjerne sječe i uništavanja nastojat će provesti tek vlasti Banovine Hrvatske koje su u šume Kaniža i Ivanec u sastavu gorja Ivanščice te Drenovac i Željeznica odaslale i svojeg izaslanika koji ih je 18. i 19. srpnja 1940. godine pregledao zajedno s povjerenstvom kotarskog poglavarstva u Ivancu.¹³³

Važnost za privredni razvoj Ivanca tijekom međuratnog su razdoblja imali i ivanečki mlinovi na Bistrici koji su uz mljevenje žita i kukuruza vršili i prešanje tikvinih koštica za ulje. Godine 1933. Ivanec je imao dva umjetna mlina s veli-

¹²⁶ „Otvorenje obrtne škole u Bednji“, *Narodno jedinstvo* 32 (1925), 7.

¹²⁷ „Zabrana kućarenja“, *Narodno jedinstvo* 32 (1928), 3.

¹²⁸ Primjerice, Druško Mato iz Lepoglavske Vesi zatražio je takvu kućarsku knjigu za godinu 1924. i u molbi pojasnio kako je bavljenje prodajom proizvoda kućnog obrta jedini način prevladavanja siromaštva njegove obitelji. HDA, *Zagrebačka oblast, VŽ ZO, kutija 176, 21115/1924.*

¹²⁹ „Dražba trupaca iz šume Ladislave Šaban“, *Narodno jedinstvo* 32 (1926), 4.

¹³⁰ Navođeni je primjer Gaše Vaca, a predmetom rasprava bila je i pojačana sječa šuma čak i ivanečkog parka od strane vlasnika Kukuljevićevog grada. „Rušenje parka“, *Varaždinske novosti* 160 (1932), 4.

¹³¹ Kora kestena bogata je taninom.

¹³² „Pitomi kesten također treba staviti pod zaštitu“, *Varaždinske novosti* 223 (1934), 4.

¹³³ „Zaštita šuma“, isto 556 (1940), 5.

kom pilanom i hidroelektričnim pogonom i desetak malih mlinova.¹³⁴ Uslijed krize, početkom 1934. godine bio je prestao s radom Pusstov mlin, a mlin i pilana ponovno su proradili u kolovožu 1940. kada ih je zakupio Emil Obsiger.¹³⁵

Gospodarska aktivnost međuratnog razdoblja povezana je bila s poslovanjem Ivanečke podružnice Prve hrvatske štedionice d. d. iz Zagreba obavljajući poslove štednje i kreditiranja.¹³⁶ Dvadesetih godina XX. stoljeća u Ivancu je djelovala i podružnica Centralne banke za trgovinu, obrt i industriju d. d. iz Zagreba.

Oblik organizacije seljaka – poduzetnika bile su zadruge od kojih su na području Ivanca djelovale Hrvatska seljačka zadruga Ivanec (1918. – 1935.) i mljekarstva zadruga Ivančica – prva zagorska mljekarska zadruga Jerovec (1929. – 1936.).¹³⁷ Krajem 30-ih godina djelovala je u Ivancu i Znanstveno – trgovačka zadruga za štednju i predujam.¹³⁸

Godine 1934. u Ivancu je bila proradila sirana, klaonica se počela graditi 1937., ali je bila dovršena 1940., a u tom je razdoblju djelovala i tvornica suhog mesa Mirka Pichlera.¹³⁹

Prometna je infrastruktura, posebice željeznička komunikacija, usprkos brojnim nedostacima i problemima ipak pridonosila gospodarskom razvitku Ivanca i okolice kroz promatrano razdoblje. Međutim, svi navedeni pokušaji jačanja privrednog života u Ivancu bili su zapravo nedovoljni obzirom na brojnost stanovnika i njihove potrebe.

VI. POLITIČKI ŽIVOT IVANCA I OKOLICE

Dramatična jesen 1918. godine, kao i čitavo razdoblje prevrata i stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca utjecale su i na političke prilike Ivanca i okolice te imale za posljedicu formiranje zanimljivog mozaika političkih zbivanja u međuratnom razdoblju, ali i nakon 1941., odnosno 1945. godine. U ovom ću radu samo naznačiti neke od aspekata političkog života jer tema zahtijeva posebnu obradu.

Političke prilike u Kraljevstvu SHS u prvim godinama nakon ujedinjenja bile su vrlo teške i komplicirane - negodovanja su dolazila od strane političara (poglavito hrvatskih) koji su očekivali ravnopravnost svih dijelova države u novoj

¹³⁴ „Život, rad i imanje najveće seoske općine u državi“, isto 169 (1933), 4.

¹³⁵ Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ...*, 175-196.

¹³⁶ Kraš, *Ivanec. Prilozi...*, 83.

¹³⁷ Isto, 84.

¹³⁸ Kraš, *Pavica...*, 7.

¹³⁹ Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ...*, 175-196.

jugoslavenskoj zajednici¹⁴⁰, a sve je to sa sobom nosilo i negativne posljedice kao što su rastrojstvo privrede i povezano s time revolucionarna previranja širokih slojeva pučanstva uslijed nezadovoljstava situacijom.

Uslijed nestašica hrane, obuće, odjeće i niza potrebne robe stanovništvo je bilo sve nezadovoljnije radom državnih vlasti, izrazito uznemireno i sklono revolucionarnim istupima. U cilju sprečavanja takvog rješavanja situacije Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba pozvalo je već 23. listopada 1918. godine narod da po selima i gradovima osniva „odbore Narodnog vijeća“ radi zaštite imovine i života „svih državljana bez razlike“, da Narodnom vijeću javljaju osobite događaje i da točno izvrše sve što im Narodno vijeće naloži, a u korist čitavog naroda.¹⁴¹

Da je situacija na ivanečkom području bila zabrinjavajuća govori podatak da je Narodni odbor za Ivanec bio konstituiran već 27. listopada 1918. godine na velikoj narodnoj skupštini u Ivancu na kojoj je bila prihvaćena zajednička izjava ivanečkih župljana: „Župljani župe Ivanec kod Varaždina na obdržavanoj javnoj skupštini dne 27. listopada izjavljuju, da odobravaju dosadanji rad “Narodnog vijeća“ oko ostvarenja slobodne države Hrvata, Slovenaca i Srba; odobravaju rad zastupnika ovoga kotara gosp. Cezara Akačića te se zavjetuju, da će “Narodno vijeće“ pomagati makar bude potrebno i svojim životom, da se ostvare velike ideje oko oslobadjanja potlačenih naroda Europe prema želji predsjednika slobodnih američkih Sjedinjenih Država Wilsona, kojega Bog neka u životu uzdrži, da vidi slobodne – sada još potlačene – narode Europe“.¹⁴² Osnivanje Narodnog odbora bilo je inicirano od strane ivanečkog župnika Jure Čveka, međutim, nepuna dva tjedna nakon toga izbor Narodnih odbora za Ivanec i okolice bio je proveden i od strane unitarističke Jugoslavenske demokratske stranke na održanoj skupštini (8. studenoga 1918.) na kojoj su govorili kanonik Milan Kučenjak, major¹⁴³ Marko Georgijević i dr. Hinko Krizman. Pročelnikom

¹⁴⁰ Najistaknutiji hrvatski političar nezadovoljan novim stanjem bio je vođa Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić, a uz njega je to bio i dr. Ante Trumbić koji se, iako se nalazio u Parizu tijekom 1919. godine, uvelike informirao o političkim zbivanjima u zemlji. Vidi: Hrvoje Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti* (2006), 269-274.

¹⁴¹ Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu* (1992), 18. (Pretisak knjige).

¹⁴² „Narodna skupština u Ivancu“, *Volja naroda* 20 (1918), 3. U mjesnu su organizaciju izabrani župnik Jure Čvek kao pročelnik, a u odbor za Ivanec Radovan pl. Kukuljević (vlastelin), Ivan Janeš (kapelan), Benko Friščić (trgovac), Martin Zaplatić, Petar Milić, Ivan Lepčini; za selo Mačkovec i Kraševac Rudolf Partlić (umjetni bravar), Stjepan Koran (brijač), Karlo Pahić, Josip Sever; za selo Knapić i Lančić Stjepan Kraš, Imbro Malez; za selo Vuglovec Imbro Sever, Franjo Križek; za selo Gečkovec i Kanižu Marko Martinec, Mato Videc, Vinko Putar - Novoselec, Jakob Djurin; za selo Prigorec Grga Pofuk, Alojzije Hrančić, Imbro Mudri; za selo Punikve Adam Kramarić, Antun Hudoletnjak; za selo Vrhovec, Salinovec i Ribić Brijeg Ivan Kraš – Rogina, Antun Poje, Stjepan Hudoletnjak, Adam Kramarić, Antun Hudoletnjak i Antun Kos.

¹⁴³ Major je prvi viši oficirski čin kopnene vojske i avijacije u vojsci (bojnik u vojsci Republike Hr-

za mjesto Ivanec bio je izabran ravnatelj Dječjačke škole M. Valentić koji se i zahvalio na izboru „krasnim i oduševljenim govorom kojim se pokazao pravim učiteljem naroda“¹⁴⁴. Na sjednici od 10. studenoga 1918. godine bio je za Ivanec i okolicu ustrojen konačno Narodni odbor s predsjednik Milom Valentićem, potpredsjednikom Milanom Knezi, tajnikom Perom Pahićem, blagajnikom i poslovođom Ivanom Jagetićem. Župu Ivanec zastupalo je ukupno 14 odbornika, župa Kamenica poslala je u odbor svoje pouzdanike - Đuru Jakopovića, Stjepana Petak - Držaića, Blaža Erdeca, Ivana Galića i Šimuna Dolenc Solinu. Župa Klenovnik poslala je Zvonimira Benkovića, Stjepana Smoljaka, Slavka Fruka, Izidora Gladovića, Valenta Bunića i Stjepana Pintarića. Javnu sigurnost podržavala je Narodna straža od 30 ljudi pod zapovjedništvom natporučnika Radovana pl. Kukuljevića te mjesna oružnička postaja. U Klenovniku je bio odjel Narodne straže od 15 ljudi pod zapovjednikom grofom Oršićem.¹⁴⁵ Kako bi Narodno vijeće Kraljevstva SHS moglo provesti svoje ciljeve bila su mu potrebna i materijalna sredstva pa je stoga 26. listopada 1918. narod bio pozvan na „dobrovoljni narodni porez“¹⁴⁶. Tijekom studenoga u Zagreb je iz Ivanca bilo poslano 30 000 kruna.¹⁴⁷ Vidljivo je da su veliku ulogu u smirivanju ivanečkog naroda imali ljudi koji su s njim bili u stalnom kontaktu – prohrvatski orijentiran župnik koji se sam izjašnjavao kao pop Jure Čvek i omiljeni ivanečki učitelj i ravnatelj Dječjačke škole, Mile Valentić. On je postavljen na tu funkciju znao, iako primoran nastupati s položaja državnog službenika, svojim odlučnim nastupom umiriti narod i uvjeriti ga kako se jedino razboritošću mogu riješiti i najteži problemi.

Revolucionarno se raspoloženje naroda ipak nije smirivalo ni 20-ih godina XX. stoljeća pa su vlasti čak uz pomoć vojske čitavo to razdoblje pratile i po potrebi sprečavale revolucionarna kretanja prisutna naročito zbog nezadovoljstva činjenicom da na ivanečko – lepoglavskom području agrarna reforma gotovo i nije bile provedena nakon Prvog svjetskog rata. Takve su prilike bile plodno tlo za radikalne ideje socijalista i komunista, posebice među ivanečkim rudarima. Na poziv mjesne organizacije socijaldemokrata u Ivancu je bila održana velika socijalistička skupština (12. siječnja 1919.) na kojoj je nazočio socijaldemokrata Vilim Haramina iz Zagreba te izaslanici varaždinskog radničkog vijeća L. Kovačić i M. Vajda koji su narodu protumačili program socijaldemokrata i upozorili na

vatske). Anić, *nav. dj.*, 508.

¹⁴⁴ „Narodna organizacija za Ivanec i okolicu“, *Volja naroda* 22 (1918), 5.

¹⁴⁵ „Iz Narodnoga odbora za Ivanec i okolicu“, isto 23 (1918), 5.

¹⁴⁶ Horvat, *nav. dj.*

¹⁴⁷ „Iz Narodnoga odbora za Ivanec i okolicu“, *Volja naroda* 23 (1918), 5. Demokratsko izvješće iz Ivanca završilo je konstatacijom kako je red uzoran, a mir savršen što i nije bila prava slika stanja.

„triježno držanje u ozbiljnim vremenima“.¹⁴⁸ V. Haramina je govorio o propaloj dinastiji, o grofovima, barunima, veleposjednicima i uopće „onima s dugim imenima“ opisujući ih kao *kaputaše*¹⁴⁹ protiv kojih se narod treba pobuniti što je međutim izazvalo reakciju nekog činovnika kojega seljaci također vide kao *kaputaša* dok on jedva preživljava, a u „želucu mu je velika praznina“¹⁵⁰. Činovnik je na kraju članka zaključio kako je Haramina puno govorio, „ali da je manje govorio ne bi bilo loše“¹⁵¹. Rascjepom socijalista i komunista Ivančani su se nezadovoljni mlakom politikom socijaldemokrata i njihovim obećanjima opredijelili za komuniste, a njihovu stalnu prisutnost potvrđuju izborni rezultati. Na općinskim izborima u ožujku 1920. godine komunisti su dobili većinu pa je vlada raspustila izabrani odbor.¹⁵² Na skupštinskim izborima u ožujku 1923. komunisti su u Ivanču dobili 11 glasova, a u Mačkovcu gdje je živio komunist Petar Pahić, 13 glasova pri čemu je 405 birača apstiniralo od izbora pokazujući tako nezadovoljstvo zbog prisutnosti jednog vojničkog odreda. Općinski izbori završili su imenovanjem općinskog komesara. Na izborima za oblasnu skupštinu 23. siječnja 1927. komunisti su dobili 135 glasa, a izbore je bojkotiralo 39 % upisanih birača. Slično je bilo i na izborima 11. rujna 1927., kada lista nezavisnih radnika s nosiocem Kamilom Horvatinom dobiva 115 glasova, od čega samo u Mačkovcu 66.¹⁵³

Revolucionarni karakter imali su i štrajkovi ivanečkih rudara u drugoj polovici 1920. i početkom 1921. jer je primjerice 6. siječnja 1921. tristo rudara pod vodstvom Petra Pahića pred kotarskom oblasti zahtijevalo ispunjenje obećanja danih narodu prvih dana postojanja nove države i slobodu političkog djelovanja komunista, na što je, naravno, reagirala vojska, a Pahić je bio zatvoren.¹⁵⁴ Do Velike svjetske ekonomske krize bilo je ukupno 12 štrajkova ivanečkih rudara¹⁵⁵, a nezadovoljstva izrazito niskim nadnicama radi velike ponude radnika i teških uvjeta rada, nastavila su se 30-ih i početkom 40-ih godina XX. stoljeća.

Međutim, ivanečki su socijalisti i komunisti bili ranih 20-ih godina optuživani za nedosljednosti svojih stavova, a optužba se u suštini svodila na njihovu povezanost s demokratima (JDS) s kojima su iskorištavali većinu ivanečkog se-

¹⁴⁸ „Socijalistička skupština“, *Volja naroda* 3 (1919), 4.

¹⁴⁹ Seljaci su tako zvali sve one koji su nosili kapute koje si oni radi skupoće nisu mogli kupiti.

¹⁵⁰ „Opaske socijalističkoj skupštini“, *Volja naroda* 4 (1919), 2.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² U upravnoj općini Ivanec od 24 općinska odbornika bilo je izabrano 10 pristaša Hrvatske zajednice i 14 socijaldemokrata. „Statistika izbora općinskih zastupstva u županiji Varaždinskoj po stranačkom razmjeru“, *Slobodni građanin* 31 (1920), 3.

¹⁵³ Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ...*, 175-196.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto.

ljačkog pučanstva. Povezanost je bila očita na demokratskoj skupštini početkom 1920. u Ivancu na kojoj su demokratima pomagali socijalisti (i komunisti) budući su bili koalicijski partneri u vladi sastavljenoj 16. kolovoza 1919. na čelu s Ljubom Davidovićem. Zanimljiv je bio sam tijekom te skupštine na kojoj su demokrati na kraju protjerani iz Ivanca tako da je čak došlo i do fizičkog obračuna seljaka (uglavnom pristalice Hrvatske pučke stranke i HPSS) s demokratima i socijalistima s druge strane – protiv nekog socijaliste „podigli se naši vrijedni seljaci i udri za njim, a on bjež kao zec. Kilometar je daleko bježao i malo je – čini se – dobio pod rebra“.¹⁵⁶ Povezanost je bila očita i radi zajedničkog napada na kapelana Janeša, omiljenog i podržavanog od ivanečkih seljaka bez obzira na političku orijentaciju.¹⁵⁷ Vođe socijalista se još optuživalo za aferu sa solju koja je u Ivanec bila dopremljena za dvije krune i 40 fil., a oni su je prodavali po četiri krune čime su označeni kao lihvari i varalice koji su time uoči izbora (kao nekad Khuen gulašom) željeli pridobiti siromašan ivanečki narod.¹⁵⁸

Demokratima se kao režimskoj stranci ponajviše zamjeralo što u ivanečko – lepoglavskom kraju nije bila provedena agrarna reforma, posebice nad dobrom lepoglavske kaznionice i veleposjedom Klenovnik, već su oni i dalje ostali vlasništvo države. Nepopularnost među pučanstvom najbolje se očitovala slabim izbornim rezultatima¹⁵⁹ na što je uvelike utjecalo i ponašanje pojedinih državnih službenika¹⁶⁰, kao i razni pritisci i nepravilnosti uoči i za vrijeme izbora¹⁶¹, pogotovo nakon uvođenja komesara u općinama¹⁶². Pritisak vlasti osobito je bio pojačan uoči i nakon veljačkih izbora 1925. posebice prema pristašama Stjepana Radića. Takvo je ponašanje, naravno, izazivalo velike kritike ponajviše radi brojnih nedosljednosti jer se primjerice odredba o zabrani držanja neprijavljenog oružja nije odnosila na neke, kako autor članka ističe, privilegirane osobe budući su bile bliske vlastima. Konkretno se kritika upućuje Kotarskoj oblasti u Ivancu na čelu s „Jugoslavenom“ Eleutherom Kunczom koja nije uređovala na oružničku prija-

¹⁵⁶ „Sramotan poraz demokrata u Ivancu“, *Slobodni građanin* 11 (1920), 4.

¹⁵⁷ „Demokratski lašci i skupština u Ivancu“, isto 15 (1920), 2 i 3. Sukobi socijalista i župnika Čveka započeli su još na proljeće 1919. godine primjerice oko novaca za nabavu crkvenih zvona. Pahića je župnik prozvao „samo trubljom u Ivancu poznatog mutikaše“, dok je Pahić početkom svibnja 1919. pokrenuo štrajk rudara kojim su tražili župnikovu (i načelnikovu) smjenu. „Pismo popa Jure Čveka župnika“, isto 6 (1919), 3; Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ...*, 175-196.

¹⁵⁸ „Boljševička razbojnička družba“, *Slobodni građanin* 3 (1920), 4.

¹⁵⁹ Primjerice rezultati izbora općinskih zastupstava u Varaždinskoj županiji 1920. „Statistika izbora“, isto 30 (1920), 4.

¹⁶⁰ Vidi slučaj Gaše Vaca. Sličan je bio slučaj u Maruševcu s djelovanjem Branka Svobode. „Istiniti događaj iz zadnje izborne ere“, *Narodno jedinstvo* 2 (1925), 2.

¹⁶¹ „Protuzakoniti rad demokrata“, *Hrvatsko jedinstvo* 5 (1925), 2.

¹⁶² „Ivanečki komesar Mato Kozina“, isto 10 (1925), 6. Kozina je bio član SDS.

vu povodom pronalaska nezakonito držane *karabiner* puške kod Otokara Hrazdire, činovnika rudnika u Ivancu koji se opravdavao da pušku posjeduje stoga jer je *orjunaš*.¹⁶³ Većina pučanstva takve je postupke osuđivala. Veliki su protesti bili upućivani vlastima poradi djelovanja, odnosno najčešće grubog fizičkog maltretiranja nedužnih seljaka, žandarskog poručnika Radojice Brkića rodnom iz Donje Trepče sreza Ljubuškog.¹⁶⁴

Do uvođenja diktature (1929.) u Ivancu je bilo značajno djelovanje Hrvatske zajednice (osnovana 1919.) - kasnije Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) i prvog Hrvatskog bloka (osnovanog 1921.) u koji su ušle HRSS-a, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava koji je imao i veliku podršku svećenstva ivanečkog kraja.¹⁶⁵ Radićeva previranja u politici – od opozicionarstva do sudjelovanja u vladi i stvaranja Seljačko – demokratske koalicije (SDK) - svoj će odraz naći i na ivanečkom području te će do jačanja HSS-a u samom Ivancu doći tek u drugoj polovici 30-tih godina.

Pojačana aktivnost HRSS-a bilježi se na jesen 1924. godine u sklopu priprema za izbore narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu u veljači 1925. godine. Za kotar Ivanec skupština HRSS-a bila je održana u Maruševcu 8. rujna 1924., a na njoj je nazočio te održao govor i Jure Antolić, predsjednik kotarske organizacije u Ivancu, naglašavajući u govoru potrebu suradnje seljaka i radnika. Na skupštini je sudjelovalo oko 3000 ljudi, a zastupana je bila 21 mjesna organizacija.¹⁶⁶ Prevrtljivost Radićeve politike – „komedijska smušena politika“ oštire je kritike doživljavala od HFSS uoči izbora za Oblasnu skupštinu 23. siječnja 1927. godine. Nedosljednost Radićevih stavova okrenula je protiv sebe i dio ivanečkog seljaštva pa se na predizbornom skupu u Ivancu oko Jure Antolića okupila tek nekolicina ljudi uz „jedan krčmarski stol“¹⁶⁷, dok je prilikom obraćanja narodu pred crkvom na samu novu godinu 1926. došlo u Ivancu i do incidenta. Narod je smetalo ponajviše to što je cijela skupština bila okružena žandarima sa nataknutim bajunetama, prisutnost samog kotarskog predstojnika dr. Jambrišaka (radikala) i govori protiv Katoličke crkve. Naime, Pero Baković obrušio se na Crkvu tumačeći kako Crkve ne bi bilo da nije radićevaca koji su seljacima očuvali crkve,

¹⁶³ „Iz Ivanca“, *Narodno jedinstvo* 16 (1925), 3. Obzirom na Hrazdirin kasniji humanitarni rad i aktivnosti u okviru Hrvatskog radiše možda je ipak upitno njegovo izjašnjavaње *orjunašom*.

¹⁶⁴ Vidi: „Kako uređuje žandarski poručnik Brkić“, isto 31 (1925), 1.; „Žandar Brkić nastavlja svoje uređivanje“, isto 33 (1925), 1.; „Batine ne prestaju“, isto 5 (1926), 4.; „Istraga“, isto 9 (1926), 3.; „Glavna rasprava proti Radojici Brkiću“, isto 30 (1926), 2.

¹⁶⁵ „Izjava hrvatskog katoličkog svećenstva prigodom proslave 80 g. župnika Franje Tompića u Vinici“, *Slobodni građanin* 7 (1922), 3.

¹⁶⁶ „Javna pučka skupština HRSS u Maruševcu“, *Hrvatsko jedinstvo* 33 (1924), 4.

¹⁶⁷ „Hrvati kotara Ivanec!“, *Narodno jedinstvo* 49 (1926), 2.

na što je reagirao župnik Čvek, protestirajući protiv takvih stavova. Župnika su potom žandari odstranili silom sa skupštine (ispred crkve!) što je izazvalo veliko negodovanje ljudi – „Batinaši tako ste među narodom omljubljeni, da Vas žandari moraju čuvati. Stid Vas bilo!“.¹⁶⁸ Vijest o tome proširila se cijelim kotarom pa je sličan skup pod pratnjom žandara neuspjeh doživio i u Bednji.¹⁶⁹

Službena Radikalna stranka također je za te izbore održala skup u Ivancu, no krajnji rezultat nakon izbora za stranku je bio porazan budući je u čitavom kotaru dobila samo 92 glasa, najmanje od svih sedam kandidacijskih lista.¹⁷⁰

Česte izborne agitacije i pritisci od strane vlasti pojačali su se uoči izbora za Narodnu skupštinu 11. rujna 1927. godine osobito prema radićevcima i komunistima. Upravne su vlasti uhićivale „boljševike“, u biti kandidate liste komunista Kamila Horvatina pa se među uhićenima našao i kandidat za kotar Ivanec Petar Pahić. Istovremeno su se raspuštali općinski odbori i na njihovo su se mjesto postavljali radikalni komesari.¹⁷¹ Izborni skupovi HSS-a koje je vodio sam Stjepan Radić bili su 17. srpnja 1927. godine održani u Ivancu, Novom Marofu, Gornjoj Rijeci i Kalniku.¹⁷² Iako je HSS u Varaždinskoj županiji s Međimurjem (od 108 047 izbornika glasovalo je 71 011 ili 65, 7%) dobio najviše glasova¹⁷³, previranja u Radićevoj politici stranci su donijele općenito manje mandata, odnosno manje dobivenih glasova.¹⁷⁴

U Ivancu i Mačkovcu (danas Ivanec) bilo je ukupno 1436 birača od kojih je glasalo njih 1007 ili 70, 1%. Najveći broj glasova dobila je druga lista HSS-a na čelu s dr. Košutićem – 636 pa je zajedno s trećom listom HSS-a (J. Pasarić) – 14 i prvom listom HSS-a (dr. Krnjević) – dva glasa, ostvarila potpunu pobjedu. Radikali su, očito zbog brojnih pritisaka, bili na drugom mjestu sa 104 glasa, dok su velik broj glasova ostvarili Nezavisni radnici (komunisti), ukupno 101 glas. Pridoda li se tome 39 glasova socijalista (140) možemo zaključiti o dosta jakom utjecaju socijalističko – komunističke ideologije u samom Ivancu krajem 20-ih

¹⁶⁸ „Radićevi činovnici na agitaciji“, isto 1 (1927), 2.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ „Radikalna blamaža“, isto 5 (1927), 2. Vidi ranije: radikalno prikupljanje potpisa među ivanečkim rudarima. Osim ravnatelja rudnika Schmalza, radikale su podupirali i kotarski predstojnik dr. Jambrišak i poduzetnik Partlić u čijem je kino - kazalištu bila održana izborna radikalna skupština. „Radikalna sloboda izbora“, isto 37 (1927), 1.

¹⁷¹ „Slobodni izbori“, isto 34 (1927), 3.

¹⁷² Horvat, *nav. dj.*, 349.

¹⁷³ Za prvu listu HSS-a glasalo je 17 114, za drugu listu 16 669, za treću listu 13 045 glasača. Za SDS glasalo je 8099, za Hrvatski blok 5294, za Hrvatsku pučku stranku 4478, za listu dr. Milivoja Jambrišaka 3325, za socijaliste 1400, za komuniste 1173, a za listu dr. Branka Kettiga 374 glasača. Horvat, *nav. dj.*, 357.

¹⁷⁴ Isto, 352.

godina XX. stoljeća. Upravo je Ivanec dao najviše glasova komunistima u čitavom srezu Ivanec pa čak ako se usporedi s brojem glasova koje su komunisti dobili u ostalim srezovima Zagorja i Međimurja ispada da je postotak obzirom na broj glasača visok. Hrvatski blok ostvario je 58, SDS 32, Pučka stranka 15 i Davidovićeви demokrati šest glasova.¹⁷⁵

Na izbore narodnih zastupnika 1931. godine u vrijeme šestosiječanjske diktature u srezu Ivanec izašlo je samo 35 % glasača što je ukazivalo na loš izborni zakon pa su sami izbori ispalili jedno¹⁷⁶, no ukazali su i na opće prisutan problem pasivnosti hrvatskog seljaštva prema politici, naglašen još više na ivanečkom području na kojem je stanovništvo Veliku svjetsku krizu, pogođeno ponajprije agrarnom prenaseljenošću koju su još pojačavali nezaposleni radnici, vrlo teško proživljavalo. U tako teškim vremenima stanovništvo je bilo okrenuto pitanjima egzistencije, odnosno poboljšavanja životnih uvjeta u samom Ivancu (rješavanje pitanja elektrifikacije, uređivanja vodovoda i slično). Donošenje općinskog proračuna za 1934./35. trajalo je od 8. 00 do 16, 00 sati uz veoma burnu raspravu budući su potrebe najveće seoske općine¹⁷⁷ u Kraljevini Jugoslaviji bile iznimno velike.¹⁷⁸

Aktivnosti HSS-a ponovno se pojačavaju krajem 30-ih godina, a posebno nakon uspostave Banovine Hrvatske. U Ivancu su primjerice tijekom 1940. i početkom 1941. održavalo niz sastanaka HSS-a na kojima se uz pretresanje aktualne političke situacije najviše raspravljalo i pokušala su se naći rješenja za agrarno prenaseljeni, ponovno krizom pogođeni ivanečki kraj. Na sastanku organizacije HSS-a za kotar Ivanec 8. siječnja 1940. kojeg je predvodio predsjednik kotarske organizacije Franjo Jug iz Žarovnice predlagalo se da se problem riješi kolonizacijom.¹⁷⁹ Novi sastanak kotarske organizacije održan je već 8. veljače u kinodvorani u Ivancu, a predsjedao mu je povjerenik Gospodarske sloge Blaž Fotez iz Klenovnika¹⁸⁰, dok se o problemima skupoće i nedostatka namirnica

¹⁷⁵ „Rezultat državnih izbora u Zagorju i Međimurju“, *Narodno jedinstvo* 37 (1927), 2. Novine su rezultate objavile 15. rujna 1927., dakle četiri dana nakon izbora. Rezultati izbora za srez Ivanec pristigli kod Velikog župana Zagrebačke oblasti, međutim, dosta odstupaju u broju glasova pojedinim strankama koje su one dobile u naseljima, odnosno, ukupni broj glasova se u oba izvještaja podudara, ali se nije podudarao u broji dobivenih glasova stranaka prema naseljima, što tumačim vjerojatno greškama prilikom prepisivanja rezultat izbora za srez Ivanec. Vidi: HDA, *Zagrebačka oblast*, VŽ ZO, kutija 540, b. b. (Rezultati zbora po izbornim okruzima 1927.).

¹⁷⁶ Horvat, *nav. dj.*, 505-506.

¹⁷⁷ Područje Lepoglave i Ivanca pripadalo je do 1938. godine istoj općini pa je s površinom od 130 km² bila najveća seoska općina u državi.

¹⁷⁸ „Prihvaćen općinski proračun“, *Varaždinske novosti* 221 (1934), 6.

¹⁷⁹ „Pitanje kolonizacije“, isto 528 (1940), 5.

¹⁸⁰ „Kotarski sastanak HSS u Ivancu“, isto 532 (1940), 4.

u kotaru raspravljalo i na skupštini 7. travnja 1940. godine.¹⁸¹ Djelatnost HSS-a očitovala se i preko Hrvatske seljačke zaštite i Gospodarske sloge. Uoči početka rata u Kraljevini Jugoslaviji održani su sastanci HSS-a - 25. siječnja 1941. sjednica ivanečkog kotarskog odbora HSS-a kojem je predsjedao narodni zastupnik Juraj Antolić iz Grede i 9. veljače 1941. mjesečni sastanak organizacije HSS-a za kotar Ivanec. Na prvom su sastanku raspravljeni razni predmeti dnevnog reda, dati su prijedlozi i molbe područnih općina, te izvještaji stručnih referenata o besplatnom cijepljenju svinja protiv svinjske kuge, o razdiobi 1000 kapsula za liječenje goveda protiv metilja siromašnim stočarima te o opskrbi žitom za prehranu stanovništva. Ujedno je bilo zaključeno da se podnese molbu Banskoj vlasti za besplatno osiguravanje gorivim drvom siromašnim žiteljima općine Maruševac iz vlastelinskih šuma, kao i za zabranu izvoza drva iz kotara Ivanec kako bi se mogle pokriti domaće potrebe.¹⁸² Drugom su sastanku nazočile sve grane Hrvatskog seljačkog pokreta, a raspravljalo se ponajviše o općem političkom položaju i prehrani naroda.¹⁸³

Travanjski rat donio je propast Kraljevine Jugoslavije, a nova će politička situacija još više pogoršati položaj 87 % seoskog stanovništva šireg ivanečkog područja. Veliku glad za zemljom uslijed agrarne prenaseljenosti, prevladavanje strahovitog siromaštva većine stanovništva i traženja boljih uvjeta rada, stalnog zaposlenja i većih nadnica u ivanečkom rudniku, na žalost, nije uspjela riješiti ni jedna vlada u razdoblju 1918. – 1941., odnosno do 1945. godine. Upravo stoga će veliko nezadovoljstvo seljaka i radnika Ivanec nakon Drugog svjetskog rata odvesti u smjeru potrebe rušenja dotadašnjeg društveno – političkog sistema kao jedinog načina prevladavanja navedenih problema, ali s izraženom potrebom dijela pučanstva da se potpuno fizički unište sve tekovine prošlih vremena kako bi se promijenio i sam mentalni sklop ivanečkog čovjeka.

VII. PROSVJETA I KULTURA

1. Prosvjeta

Mažuranićevim Zakonom o pučkom školstvu iz 1874. godine konačno su bili stvoreni uvjeti za modernizaciju školstva pa tako i cjelokupnog društva u Hrvatskoj. Područje kotara Ivanec samo je djelomično pratilo navedene promjene u školstvu te je krajem 1918. godine u tom pogledu zabilježio izvjesne pomake. Prema glavnim pokazateljima promjena - porast broja škola, broj učenika obve-

¹⁸¹ „Kotarski sastanak HSS u Ivancu“, isto 541 (1940), 4.

¹⁸² „Sastanak HSS u Ivancu“, isto 584 (1941), 3.

¹⁸³ „Sastanak HSS u Ivancu“, isto 585 (1941), 4.

znika i polaznika, broj učitelja, opremljenost škola, stanje školskih zgrada te udio polaska djevojčica, u kotaru Ivanec učinci Mažuranićeve reforme školstva nisu bili zadovoljavajući. Broj školskih obveznika vrlo je varirao i nije rastao čak ni na prijelazu stoljeća. Razlozi su bili u nemogućnosti škola da prihvate u jednoj godini sve obveznike pa ih nisu ni popisivali. Odnosilo se to posebice na (ne) popisivanje djevojčica pa je postotak njihova polaska bio vrlo malen i kretao se oko 20 %.¹⁸⁴ Djevojčice su i dalje bile u manjini kod polaska škola, a često su i sami propisi nalagali njihovo slabije upisivanje u školu da bi se oslobodila mjesta za dječake. Razlozi tome, bili su nedostatak prostora i što je nastavu održavao samo jedan učitelj koji fizički nije mogao poučavati prekobrojnu djecu.

Pohađanje nastave koje je najvažniji pokazatelj pozitivnih učinaka reforme u školama ivanečkog kotara na prijelomu se stoljeća povećalo jedva primjetno te je postotak polaska početkom XX. stoljeća još dosta nizak te iznosi ispod 50 %, dok u pojedinim školama čak 40 %.¹⁸⁵ Mažuranićevo školstvo iako lijepo zamišljeno bilo je preskupo za siromašne općine koje su u godišnjim proračunima jedva spajale kraj sa krajem.

Pomaci u stanju školskih prilika uočeni su tek pred početak Prvog svjetskog rata koji će zatim, te tako teško postignute pomake, ponovno unazaditi. Školovanje u velikoj većini škola kotara svodilo se ponovno krajem Prvog svjetskoga rata doslovno na *trivium*. Izuzetak je bila škola u Ivancu (donekle i u Lepoglavi), u kojoj su, kao u većoj sredini, sami roditelji uvidjeli nužnost školovanja svoje djece. Školstvo i općenito društvena kretanja kotara Ivanec ostala su tako do 1918. godine vrlo konzervativna, ne slijedeći u potpunosti naznačene tokove prisutne u Banskoj Hrvatskoj.¹⁸⁶

U godinama između dva svjetska rata školske su se prilike u Hrvatskoj pa tako i u Ivancu razvijale unutar nove državne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca. Nova je država glede organizacije školstva i prosvjete u početku zadržala državne i pokrajinske zakone i propise koji su u pojedinim pokrajinama bili važeći prije ujedinjenja, a takva je situacija potrajala sve do 1929. godine kada je konačno donijet Zakon o narodnim školama. Otežana unifikacija školskog sustava otežavala je i unifikaciju političkog sustava. Afirmacija nove države tako je došla u pitanje jer škola nije mogla ostvariti svoj glavni cilj, narodno jedinstvo „troime-nog“ naroda i prihvaćanje stvarnosti političkog postojanja te države.

Donošenjem Zakona 1929. godine konačno je ozakonjeno nastojanje države za državnim i narodnim jedinstvom, kao i odanost državnoj zajednici. Prima-

¹⁸⁴ Jagić, *nav. rad*, 278-282.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto.

ran zadatak osnovnih škola postao je „da nacionalno vaspitava“¹⁸⁷. Nosioći te državne ideje trebali su postati učitelji. Oni će biti podvrgnuti strogom nadzoru školskih nadzornika koji su više pazili na njihovo političko ponašanje nego na obrazovni rad. Težak položaj hrvatskog školstva općenito će osim diktature otežati i Velika ekonomska kriza (1929. – 1933.).

Veća pozornost prilikama u hrvatskom školstvu pa tako i školstvu pojedinih hrvatskih regija bit će posvećena nastankom Banovine Hrvatske 1939. godine. Promjena ipak nije mogla dati većih rezultata uslijed novonastalih ratnih prilika.

Zamišljena strategija državnih vlasti u smislu stvaranja jedinstvene i centralistički uređene države, međutim, na lokalnom je ivanečkom području imala i svoje naličje, odnosno, nosila je određene posebnosti u razvoju školskih prilika u međuratnom razdoblju. Neke od njih prikazat ću dalje u tekstu članka.

U Ivancu su u tom razdoblju djelovale Dječaćka (1839.) i Djevojačka (1867.) osnovna škola, no na širem su ivanečkom području bile još škola u Kuljevčici (1879.) i škola u Prigorcu (1929.). Godine 1918. redovnu je nastavu u Dječaćkoj školi od ukupno 704 obveznika polazilo njih samo 280, *opetovnicu* 74 dječaka ili 50, 3 %.¹⁸⁸ Školska spomenica međutim 1918. ne navodi podatke o polasku djevojčica u Djevojačkoj školi. Glavni razlog relativno malog postotnog udjela polaznika u odnosu na obveznike bio je prije svega premali prostor škole, ali i povremene bolesti zbog kojih djeca nisu dolazila u školu. Problem nedostatka školskih prostorija bio je najvažniji problem čitavog međuratnog razdoblja, a produžio se kao problem čak do 50-ih godina XX. stoljeća. Vrlo su složeni razlozi zbog kojih u Ivancu nije bila prije sagrađena nova školska zgrada pogotovo što su ivanečke škole iz godine u godinu bilježile sve veći broj obveznika i polaznika, no najčešće je razumijevanje za materijalne prilike škole i kod stanovništva i kod same općine bilo vrlo slabo.

Sreski poglavar u Ivancu 23. ožujka 1925. poslao je velikom županu Zagrebačke oblasti *Iskaze o stanju škola sreza Ivanec* što je bio obvezan činiti svakog mjeseca. Iz Iskaza Niže pučke dječaćke škole u Ivancu vidljivo je da je redovnu nastavu (I. – V. razred) polazilo 405, a *opetovnicu* (I. i II. godište) 97 dječaka. Iskaz navodi kako osam učenika ne polazi redovnu, a pet nastavu *opetovnice*. Ostali izostanci ivanečkih dječaka bili su radi bolesti, lošega vremena i nedostatka odjeće i obuće pogotovo tijekom zimskih mjeseci. Roditelji koji nisu slali djecu u školu po odluci Školskog odbora bili su kažnjeni sa 50 dinara globe, a utjerivanje je bilo u tijeku.¹⁸⁹ Školska spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu navodi kako

¹⁸⁷ Zakon o narodnim školama.

¹⁸⁸ Jagić, *nav. rad*, 135.

¹⁸⁹ HDA, *Zagrebačka oblast, VŽ ZO*, kutija 264, 1952/1925. Prilog 56/1925.

je 1925. godine bilo 572 obveznika (455 za redovnu nastavu i 117 za *opetovnicu*).¹⁹⁰ Polazak Dječачke škole porastao je od ratne 1918. i 50, 3 % kroz sedam godina na 87, 8 %. Nižu pučku djevojačku školu u Ivancu polazilo je 221 djevojčica u redovnoj nastavi, a 36 u *opetovnici*. Redovnu nastavu nije pohađalo 15, a *opetovnicu* 12 učenica za što ravnateljica škole časna sestra Darinka Fuček kao uzrok navodi nemar roditelja i slabe mjere poduzete od strane kotarske oblasti u smislu kažnjavanja roditelja. Iz Iskaza je također vidljivo kako su uvjeti rada u školi bili vrlo teški jer je škola bila premalena, a čitava školska zgrada prepuna vlage – „Školska zgrada je vrlo vlažna i tijesna.“¹⁹¹ U dopisu Nadstojništva Sestara milosrdnica u Zagrebu upućenog Upravnoj općini Ivanec glede proširenja Djevojačke pučke škole u četverorazrednu izričito se zahtijevala primjerenija školska zgrada i stan za učiteljice jer u protivnom ne samo da neće poslati u Ivanec četvrtu učiteljicu, nego je bilo moguće povlačenje časnih sestara iz Ivanca zbog nezadovoljavajućih uvjeta rada i stanovanja.¹⁹² Tijekom 20-ih godina XX. stoljeća vodila se rasprava i o velikoj potrebi proširenja Dječāčke škole budući se nastava odvijala u učionici iz 1839. godine kojoj je 1867. bila dograđena još jedna učionica, a 1883. škola je samoinicijativno preuredila staju u treću učionicu. Kraljevska županijska oblast organizirala je 1920. godine raspravu o mogućoj dogradnji škole, no dogovor nije bio postignut iako će Upravni odbor Županije Varaždinske dozvoliti proširenje ivanečke dvorazredne u četverorazrednu školu.¹⁹³ Sljedećih se godina nastava izvodila dijelom i u kino – kazalištu, na državnom dobru Pahinsko¹⁹⁴ i u prijašnjoj mjesnoj štedionici (od 1925.).¹⁹⁵ Školske godine 1931./1932. Dječāčku je školu polazilo 429, a nakon sljedećih sedam godina 411 učenika. Tablica 2. prikazuje spisak školskih polaznika po razredima i mjestu stanovanja krajem školske godine 1938./1939.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Arhiv OŠ Ivanec (AOŠI), *Spomenica narodne muške škole u Ivancu*.

¹⁹¹ HDA, *Zagrebačka oblast, VŽ ZO*, kutija 264, 1952/1925. Prilog 34/1925.

¹⁹² AOŠI, *Dopis Nadstojništva Sestara milosrdnica u Zagrebu*, 13. prosinac 1921.

¹⁹³ AOŠI, *Zapisnik o novogradnji, proširenju škole u Ivancu*. 23. kolovoz 1920. i *Odluka o proširenju dvorazredne Opće niže dječāčke škole u Ivancu u četverorazrednu*. 10. rujan 1920.

¹⁹⁴ AOŠI, *Zapisnik sjednice proširenog školskog mjesnog odbora u Ivancu*. 7. kolovoz 1921., *Izvadak iz zajedničkog zapisnika upravne općine Ivanec*. 19. rujan 1922. i *Rješenje Ministarstva pravde*. 31. siječanj 1923.

¹⁹⁵ AOŠI, *Školski list*, 15. travanj 1929.

¹⁹⁶ AOŠI, *Spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu*.

Tablica 2. Spisak školskih polaznika po razredima i mjestu stanovanja krajem šk. god. 1938./1939.

NAZIV MJESTA:	Razred:				SVEGA:
	I.	II.	III.	IV.	
Donji Gečkovec	3	4	7	4	18
Horvatsko	1	-	-	1	2
Ivanec	34	37	38	25	134
Iv. Kaniža	3	2	2	8	15
Iv. Vrhovec	7	9	6	8	30
Iv. Vrhovec	3	2	2	6	13
Knapić	1	2	5	2	10
Kraševac	5	4	3	1	13
Lančić	8	5	1	5	19
Mačkovec	8	8	8	5	29
Ribić-Breg	2	2	2	3	9
Ponikve	8	11	7	13	39
Salinovec	14	10	14	11	49
Vitešinec	6	1	2	3	12
Vuglovec	6	3	5	5	19
Ukupno:	109	100	102	100	411

Izvor: *Spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu*

Ratnih godina školu je polazilo oko 400 učenika s time da polazak uslijed ratnih prilika koje su se osjećale i u Ivancu nije bio toliko redovit. Od 30-ih godina na dalje u školskoj spomenici se i nije bilježio broj obveznika budući je polazak škole bio velik što su konstatirali i sami učitelji, pisci školske spomenice pa se stoga u Ivancu 30-ih godina nisu održavali analfabetički tečajevi. Radilo se doista o pojedinačnim slučajevima u Dječjačkoj pa čak i u Djevojačkoj školi što upućuje na zaključak da su Ivančani shvatili kako je barem četverogodišnje školovanje potrebno njihovoj djeci, dok je određeni postotak učenika nastavljao školovanje dalje u *opetovnici* i kasnije u Povremenom stručnom kursu koji je otvoren 1935. godine rješenjem Kr. banske uprave, odjeljenja za obrt, trgovinu i industriju u Zagrebu na temelju Uredbe o produžnim stručnim školama izdane u studenom 1934. godine. Prve je godine takvu obuku polazilo 23 polaznika, sljedeće 1936./1937. 37, 1937./1938. 24, 1938./1939. 25, 1939./1940. 25, 1940./1941. 25, 1941./1942. 25 i 1942./1943. 25 učenika - naučnika, a dalje se radi nemira i nesigurnosti obuka nije održavala. Tečajeve je bilo financiralo općinsko poglavarstvo Ivanec, a ravnatelj škole vršio je ujedno dužnost predsjednika ispitnog povjerenstva kod

polaganja pomoćničkih ispita koji su se održavali u prostorijama Obrtnog zbora u Ivancu. Iako je Opća zanatska trgovačka škola u Ivancu, odobrena 1928. godine od Ministarstva trgovine i industrije u Beogradu, djelovala samo od 1. listopada 1928. do 14. siječnja 1929. jer nije bilo zainteresiranih subjekata koji bi joj pružili financijsku potporu, ipak je održavanje tečajeva pokazalo potrebu za stručnim obrazovanjem obrtničko – trgovačkog kadra u Ivancu. Bez obzira na mali postotak naučnika u ukupnoj školskoj populaciji, njihovo je postojanje ukazivalo i na činjenicu da su Ivančani od 30-ih godina svojoj djeci željeli osim osnovnoga omogućiti i daljnje stručno obrazovanje kojega oni sami nisu imali. Donekle poboljšan odnos roditelja prema školi vidljiv je i po većem odazivu roditelja na roditeljske sastanke (bili su pismeno pozivani) krajem 30-ih godina, iako se ravnatelj još uvijek žalio na velike poteškoće posebice u odgojnom djelovanju škole budući su učenici od kuće u školu dolazili s dosta lošim navikama (psovke, krađe i slično). Pojačani interes stanovnika prema školi, međutim, nije pratilo poboljšanje njezinog materijalnog položaja, primjerice šk. god. 1935./1936. školski je budžet iznosio 47 324 dinara prema općinskom 974 277, 38 dinara, no od toga je Školski odbor primio 30 603 dinara ili 64 % potreba. Sljedeće se godine taj iznos još smanjio pa je šk. god. 1936./1937. od predviđenih 43 340 dinara (za Dječaćku i Djevojačku školu) od općinskog budžeta od 955 185, 37 dinara škola dobila tek 21 250 dinara ili 49 %. Neprekidna štednja prema školi bila je vidljiva i na primjeru proširenja vodovodne mreže u Ivancu od trga prema Staroj školi tijekom lipnja 1935. godine kada je uprava škole zahtijevala da se voda s jednom slavinom uvede i u školu. Općinski predsjednik Matijek o tome nije htio čuti niti riječi opravdavajući to nedostatkom financijskih sredstava. Zauzimanjem uprave škole, intervencijom sreskog načelnika i konačno zaključkom Školskog odbora postiglo se je ipak da je voda bila dovedena u hodnik škole i u stan ravnatelja te je na svakom od tih mjesta postavljena jedna slavina. Troškovi su bili podmireni iz stavke Nepredvidivi troškovi školskog budžeta za 1935./1936. sa svotom od (samo) 717, 25 dinara.¹⁹⁷ Ravnatelj škole većinu je takvih primjera prokomentirao kako su općina i Školski odbor uvažavali sve potrebe škole ukoliko one nisu bile materijalne prirode. Donekle se materijalni položaj škole poboljšao nakon 1. travnja 1937. godine kada je uzdržavanje škola prešlo s općina na banovine, no problemi su nastupili u prijelaznom razdoblju stupanja na snagu Uredbe o izdržavanju škola pa su općine tražile razjašnjenja glede toga. Odlukom bana Savske banovine školi se trebao doznačiti iznos od 30 000 dinara za popravak zgrade zvane Banka u kojoj se odvijala nastava Dječaćke i Djevojačke škole, no situacija se zakomplicirala budući da ta zgrada nije bila vlasništvo školske već

¹⁹⁷ Isto.

upravne općine Ivanec. Pokušaji gradnje nove školske zgrade uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) također su neslavno propali uslijed komplikacije ratnih zbivanja¹⁹⁸, a završetkom rata ponovno su prioritelnija bila neka druga pitanja u Ivancu.

Nastava se, dakle, sve do početka 50-ih godina odvijala u tijesnim i neadekvatnim prostorijama Stare škole, Djevojačke škole i Banke u prosjeku s 50 učenika u jednom razredu. Usprkos tim teškim okolnostima ivanečka je škola svakom učeniku bila prvi korak u život i toga su postajali svjesni pomalo i sami roditelji. Škola je djeci omogućavala ne samo stjecanje pismenosti, već i stjecanje zanimanja koja su im omogućavala lakši život od njihovih roditelja, većinom seljaka. Dodatni rad učitelja na pripremanju priredbi, sletova, organizaciji stručnih izleta u Varaždin, Sutinske Toplice itd., njihovo zalaganje da se siromašnim učenicima omoguće čak ljetovanja na moru, vođenje brige o radu školske kuhinje u kojoj se u prosjeku hranilo 50 najsiromašnijih učenika, njihova briga oko organizacije knjižnice u školi (Narodna knjižnica) u koju bi mogli dolaziti i učenici nakon završetka škole i brojne druge aktivnosti, bili su zapravo putovi kojima je svako seljačko ivanečko dijete postajalo važno i stupalo u javni život.

Neizostavno se pri tome mora naglasiti uloga učitelja koji su u sredini u koju su bili upućeni po službenoj dužnosti bili lučonoše ne samo prosvjete već čitavog kulturnog života. Dvojica učitelja ostavila su svojim radom neizbrisiv trag u Ivancu – ranije navođeni učitelj Mile Valentić i učitelj Josip Lukež. Valentić je bio rodom Ličanin, a prije dolaska u Ivanec učiteljevao je u Konjščini i u Kamenici¹⁹⁹. U Ivanec je došao po dekretu Odsjeka za bogoštovlje i nastavu od 6. veljače 1900. broj 1503 kojim je imenovan učiteljem u Ivancu. Radom je započeo 1. travnja 1900. godine. i bio je zatečen neznanjem i nedisciplinom u školi, no odmah je prionuo radu kako bi se takva slika škole promijenila. Dekretom Vlade od 8. ožujka 1901. broj 3533 učitelj Valentić imenovan je ravnateljem Dječjačke škole u Ivancu²⁰⁰ i tu će funkciju obavljati do umirovljenja 25. kolovoza 1926. godine. Sa školskom je djecom bio prisutan na svim važnim događajima u Ivancu, primjerice kod posvećivanja školske zastave ili dolaska nadbiskupa Bauera u Ivanec. Istaknuta je bila njegova uloga za vrijeme Prvog svjetskog rata te pred sam njegov završetak jer upravo će on kao predsjednik mjesnog Narodnog vijeća najviše doprinijeti smirivanju uznemirenih i nezadovoljnih ljudi budući su imali veliko povjerenje u njega. Važnost njegove osobe došla je do izražaja i u primjeru kada su učitelji pred početak Prvog svjetskog rata provodili *pasivnu rezistenciju*, odnosno odbi-

¹⁹⁸ Dosta velik broj dokumenata o toj problematici nalazi se u AOŠI.

¹⁹⁹ Arhiv OŠ Kamenica, *Spomenica Obće pučke škole u Kamenici*.

²⁰⁰ AOŠI, *Spomenica ivanečke dječjačke škole*.

jali su besplatno vršiti, primjerice orguljašku službu. Na području čitavog kotara Ivanec jedino je crkveno – školski odbor u Ivancu udovoljio traženju učitelja Valentića da mu plati 20 kruna mjesečno za orguljanje u crkvi.²⁰¹ Valentić je bio izuzetno glazbeno nadaren pa je osim sviranja u ivanečkoj crkvi, vodio pjevački zbor i tamburaški sastav. Sam je kroz 25 godina rada u Ivancu sudjelovao u svim mjesnim kulturnim institucijama. Učitelj Ante Turković koji je preuzeo ravnateljstvo naglasio je Valentićevu ulogu u odgoju više generacija „svjesnih, poštenih i marljivih seljaka i zanatlija“ čime je njegov rad bio toliko popularan među pučanstvom „da će mu se ovdje ime spominjati, dok će živjeti ma i jedan, koji ga je poznao.“²⁰² Ulogu u sklopu Hrvatskog radiše navodila sam već ranije. Istaknut je bio i njegov didaktičko – pedagoški rad i kao učitelj nosio je odliku savjesnog, vrlo strogog, ali pravednog učitelja. Te njegove vrijednosti bile su prepoznate i od viših vlasti pa je veliki župan Zagrebačke oblasti s *Iskazima osnovnih škola* sa brojem polaznika i učitelja Zagrebačke oblasti između ostaloga za srez Ivanec predlagao da se Mile Valentić imenuje vršiteljem dužnosti školskog sreskog nadzornika koji bi ujedno preuzeo i srez Krapinu. Prijedlog Valentića opravdava se time jer je bio odličan učitelj, „a bio bi zgodniji od Petra Davidovića, ravnatelja u Zaboku.“²⁰³ Iako već u godinama on je tu funkciju obavljao sve do umirovljenja do kojeg je ponajviše došlo stoga što mu je veoma oslabio vid pa mu je liječnička komisija zabranila svako čitanje i pisanje te naložila mirovanje. Ivanec je napustio 7. rujna 1926. godine kada je s obitelji odselio u Karlovac.²⁰⁴ Imao je sina koji je rano umro i kćer Antoniju koja je bila učiteljica glazbe u Samoboru, međutim, 1934. ostala je bez posla. Ivančani su je primili u nevolji jer su je smatrali ivanečkim djetetom i od milja je zvali Tončika. Omogućili su joj da u svratištu Ivančica održi koncert koji je bio izvanredno dobro posjećen. Tončiku je na glasoviru pratio Rudolf Rajter, na violini g. Preložnjak, učitelj iz Klenovnika, a pjevala je Marina pl. Kukuljević.²⁰⁵

Valentić je ljubav prema ivanečkoj djeci pokazao i nakon umirovljenja, slao im je naime dar za Božić u iznosu od 200 dinara.²⁰⁶ Mile Valentić umro je u Zagrebu 1930. godine „od tuge za umrlom ženom i sinom“. Točno deset godina nakon njegove smrti u Ivancu je bio održan sastanak bivših Valentićevih učenika

²⁰¹ Suzana Jagić, Učiteljstvo kotara Ivanec od sredine 19. stoljeća do 1918. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* (2008), 175-187.

²⁰² AOŠI, *Spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu*.

²⁰³ HDA, *Zagrebačka oblast*, VŽ ZO, kutija 265, 32471/1925.

²⁰⁴ AOŠI, *Spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu*.

²⁰⁵ „Koncert Tončike Valentić“, *Varaždinske novosti* 221 (1934), 6.

²⁰⁶ AOŠI, *Spomenica Narodne...*

na kojem su se okupili ljudi iz svih sela ivanečke župe u cilju prikupljanja dobrovoljnih prinosa kako bi se omiljenom ivanečkom učitelju podigla na Dječjačkoj školi u Ivancu spomen – ploča. Ljudi su se nadali kako će se priložima priključiti i Ivančani koji su bili na važnim položajima u javnom životu kako bi se spomen – ploča što prije podigla.²⁰⁷ Na žalost, to se nije ostvarilo ni do danas.

Ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića u Ivanec je 1928. godine iz Draganića u srezu Karlovac bio premješten Josip Lukež. U Ivancu je započeo službovanje 23. studenoga 1928. godine tako što je vodio nastavu u I. b razredu sa 85 i II. a razredu sa 62 učenika.²⁰⁸ Rješenjem Kr. Banske uprave Savske banovine Lukež je bio imenovan ravnateljem škole 5. listopada 1934. te je na toj funkciji ostao sve do umirovljenja 1947. godine.²⁰⁹ Svoj je učiteljski i ravnateljski rad obavljao u tri različita politička sistema i doista teškim vremenima. Zajedno sa ostalim učiteljima sudjelovao je u svim društvenim i kulturnim događanjima u Ivancu, a preko škole su i školska djeca postala aktivnim sudionicima različitih događanja u Ivancu ponajviše preko priredbi koje su učitelji pripremali s učenicima i koje su, najčešće u kinodvorani, javno prikazivali. Osobito su dobro bile prihvaćene i posjećene Božićne priredbe sa tradicionalnim hrvatskim pjesmama i scenskim nastupima. Priredbe povodom državnih blagdana, a kojih je bilo više nakon vremena diktature i koje su učitelji kao državni službenici morali pripremati, iako su bile državnog karaktera na njima su do izražaja dolazili i hrvatski osjećaji. Ipak, roditelji i pučanstvo slabo su posjećivali takve priredbe što ukazuje na još jednu posebnost u razvoju školskih prilika na ivanečkom području.

Bilo je još učitelja²¹⁰ i učiteljica koji su svojim radom i aktivnostima dali doprinos razvoju Ivanca budući su stalno bili prisutni u narodu preko generacija učenika i njihovih roditelja potvrđujući tako činjenicu da jedino obrazovanje vodi napretku. Svaki je učitelj na svoj način bio lučonoša znanja, nositelj obrazovanosti neukoga naroda, njegove homogenizacije i uključivanja u širu zajednicu hrvatskoga društva.

²⁰⁷ „Akcija za podignuće spomenploče pok. Valentiću“, *Varaždinske novosti*, 567 (1940), 4.

²⁰⁸ AOŠI, *Spomenica Narodne...*

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Neizbrisiv trag svojim je djelovanjem u Prigorcu ostavio i učitelj Zlatko Ožura. AOŠI, *Spomenica za Nižu pučku školu u Prigorcu*.

2. Kultura

Na prijelazu XIX. u XX. stoljeće na hrvatskom prostoru dolazi do procesa društvene stratifikacije koji će rezultirati znatnim društvenim promjenama. Povećava se sloj građanstva angažiranog u sekundarnom i tercijarnom sektoru, koji će zajedno s radništvom i imućnijim slojem seljaštva utjecati na uklanjanje tadašnje polariziranosti društva. Pripadnici različitih slojeva sve stratificiranijeg hrvatskog društva nastojali su svoj društveni, gospodarski, politički i kulturni interes sublimirati unutar različitih društava i udruga što im je omogućilo izlazak u sferu javnosti.²¹¹

Već od kraja XIX. stoljeća u Ivancu su djelovale različite udruge, ustanove i društva, a neke od njih nastavljaju svoj rad i tijekom međuratnog razdoblja dok neke prestaju s radom i zamjenjuju ih nove. U ovom odlomku željela bih izdvojiti aktivnosti kojima je u sferu javnosti stupala većina stanovnika Ivanca, naravno, radi se stanovništvu koje je u velikom broju živjelo od poljoprivrede, odnosno u malom postotku od rada u sekundarnom sektoru (rudarstvo, industrija). Naime, od ukupnog stanovništva kotara Ivanec 1931. godine od poljoprivrede je živjelo 89 %, od sekundarnog sektora 5 %, od tercijarnog sektora (trgovina, novčarstvo i promet) 3 %, a od neprivrednih djelatnosti 3 % stanovnika.²¹² Slično je stanje stvari bilo i u samom Ivancu pa obzirom na tu činjenicu važno je vidjeti u kojim je društveno – kulturnim zbivanjima moglo sudjelovati oko 90 % stanovnika Ivanca. Obzirom na prethodni odlomak može se zaključiti kako su aktivnosti ivanečkih škola i rad učiteljskog kadra predstavljali jedan od važnih načina izlaska u javnost i bili jedan od nositelja potrebe za ukidanjem polariziranosti društva.

Od ivanečkih društava izdvojila bih humanitarna, privredna i socijalna društva ponajprije Vatrogasno društvo, Obrtnu zadругu i rudarsku organizaciju koja su u svoje redove primala sve slojeve ivanečkog društva.

Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano je 1888. godine i u kontinuitetu djeluje do danas. Rad društva do 1938. godine prikazan je u *Spomenici DVD u Ivancu*, no spomenica koja bi pratila rad tog izuzetno važnog društva sve do suvremenog doba, na žalost ne postoji.

Prvi svjetski rat i razdoblje sve do završetka gospodarske krize Vatrogasnom je društvu donio niz, ponajviše materijalnih problema. Ipak, u tom je razdoblju bila osnovana (nakon 20 godina pokušavanja) Vatrogasna limena glazba koja je djelovala neprekidno do 1939. godine. Za osnivanje Vatrogasne limene glazbe

²¹¹ Ivančica Jež, O nekim aspektima povijesnog razvoja Ludbrega od druge polovice 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata, *Zbornik Vladimir Filipović. Život i djelo (1906. – 1984.)*, (2008), 167-202.

²¹² Kolar-Dimitrijević, *Radnička kretanja ...*, 175-196.

najzaslužniji je bio Ladislav Gruenbaum–Deutsch.²¹³ Utemeljitelji društva bili su ljudi iz redova ivanečke *inteligencije* i građanstva, međutim, članovi društva i Vatrogasne limene glazbe bili su u velikom broju i ljudi iz seljačkog sloja.²¹⁴ Uspon društva započinje 1931. godine kada je na čelo kao predsjednik i veliki dobrotvor došao Milan Gobec.

Djelovanje Obrtne zadruge i Ivanečke bratovštine opisano je ukratko u prethodnim odlomcima²¹⁵, a rudari su imali i svoju uniformiranu četvu. Tijekom 20-ih godina u Ivancu je djelovalo društvo Hrvatski sokol (30-ih godina djelovalo je jugoslavenski orijentirano Sokolsko društvo). Njihovi zajednički nastupi zabilježeni su u nizu društvenih događaja u Ivancu, primjerice 1923. godine prilikom posvećivanja crkvenih zvona u Ivancu²¹⁶, godine 1925. prilikom proslave tisućugodišnjice Hrvatskog kraljevstva²¹⁷, prilikom spomena na hrvatske junake Zrinski i Frankapane²¹⁸, nizu javnih priredbi u organizaciji Sokola²¹⁹ i na brojnim drugim. Značajno je napomenuti da je u svim događanjima aktivno sudjelovala i ivanečka crkvena organizacija, njezini župnici i kapelani te časne sestre reda Sv. Vinka Paulskog.

Glazbena ivanečka društva također su okupljala različite društvene slojeve. Izdvojila bih pjevačke zborove pod voditeljstvom učitelja Valentića u Ivancu i Ožure u Prigorcu te već navođeni zbor u sklopu Dobrovoljnog vatrogasnog društva (DVD) Ivanec kao i tamburaške sastave u Ivancu i na Pahinskom. Kao zanimljivost potrebno je spomenuti kako je u Ivancu 30-ih godina djelovao jazz sastav pod nazivom Kikakmore. Sastav je 1934. slavio godišnjicu svoga postojanja, no ona nije ispala kako je bilo planirano – „Džes „Kikakmore“ nije mogao svoj najavljeni koncerat 15. o. mj. u svratištu „Ivančica“ kao i proslavu svoje prve

²¹³ Ivan Čanin, *Spomenica 1888. – 1938. DVD u Ivancu* (1939).

²¹⁴ Godine 1938. predsjednik društva bio je Milan Gobec, zapovjednik Florijan Stanko, zamjenik zapovjednika Josip Friščić, tajnik Stjepan Cesarec, blagajnik Martin Posinovec, članovi uprave bili su Bruno Steiner, Martin Herg, Ivan Majerić, Urban Čorko, Đuro Petrinjak, Ivan Špiranec, odjelni vođe Adam Kinzek, Ćiril B. Prešnjak, Franjo L. Levanić, Franjo Anđel, rojnici Ivan Stanko, Franjo Putar, Vinko Prešnjak, Anton Kinzek, članovi Tomo Babić, Ivan Babić, Stjepan Friščić, Stjepan A. Friščić, Stjepan Matuza, Franjo Horvat, Franjo Prekrit, Petar Levanić, Mijo Grabar, Ivan Grdak, Franjo Križek, Franjo Mesec, Martin Mesec, Stjepan Kos, Ćiril J. Prešnjak, Tomo Knapić, Ivan Šoštar, Ivan Kinzek, Stjepan Jagetić, Mirko Peček, Franjo T. Levanić, Stjepan Hrg, Đuro Kušter, Dragutin Grabar, Andro Šoštar, Josip Levanić, Franjo Prešnjak, Ivan Jagetić, Vinko Levanić, Đuro Levanić, Mijo Hrg, Adam Čiček, Petar Bregović, Albert Risek. Isto.

²¹⁵ Vidi odlomak *Gospodarski razvoj*.

²¹⁶ Bez Hrvatskog sokola koji je osnovan 1925. godine.

²¹⁷ „Proslava tisućugodišnjice Hrvatskog kraljevstva u Ivancu“, *Narodno jedinstvo* 8 (1925), 3.

²¹⁸ „Svečana komemoracija“, isto 20 (1928), 3.

²¹⁹ „Javna vježba Hrvatskog sokola u Ivancu“, isto 30 (1926), 3.

obljetnice obaviti, pošto je dvorana radi regrutacije bila ispražnjena i što je taj dan u Lepoglavi održana zabava, te mnogo Ivančana tamo se uputilo. Džes bio je dakle primoran svoju svečanost u najužem krugu proslaviti u susjednoj birtiji Ivana Srednoselca u Jerovcu, gdje su učesnici još u nedelju ujutro u širokoj volji, usprkos debelih jutarnjih satova vidjeni. — Dakle *Kikakmore* — *Sikakmore*.²²⁰

Slika 4. Crkva Svete Marije Magdalene, Ivanec, 30. godine XX. stoljeća, privatni posjed obitelji I. Friščića.

Ostali oblici društvene aktivnosti u Ivancu tijekom međuratnog razdoblja – športske aktivnosti (nogomet, atletika, skijanje), Hrvatsko planinarsko društvo Ivančica Ivanec i u sklopu njega fotografska sekcija, Narodna čitaonica i neke druge – inicirane su bile od ivanečkih građana i *inteligencije* koji su u ivanečkoj sredini nastojali implementirati društveno – kulturna zbivanja gradskih sredina iz kojih su došli u Ivanec ili su ih upoznali tijekom svojeg školovanja. Te su aktivnosti dakle bile prakticirane od ranije navedenog malog broja postotka ljudi u Ivancu (oko 10% ukupnog stanovništva). Navod potkrepljujem činjenicom o aktivnosti Narodne čitaonice u Ivancu, naime, ivanečki su učitelji jasno naglasili kako je ona uglavnom bila činovnička ustanova „u koju širi slojevi naroda ne

²²⁰ Džes „Kikakmore“, *Varaždinske novosti* 250 (1934), 5.

zalaze“, a jedini su doticaj s knjigom i poučnim predavanjima ponekad uz projekcije bivši učenici imali preko Narodne knjižnice koja je radila svake nedjelje u školi.²²¹

Promjena u smislu aktivnog uključivanja u javni život većeg postotka Ivančana nastupit će tek nakon Drugog svjetskog rata.

VIII. MIRKO MALEZ I IVANEC²²²

Najstariji spomen obitelji Malez u Ivancu pronašla sam u *Sumarnom pregledu* popisanih novih dužnosti težaka za zemaljske i općinske javne radove za općinu Kaniža za godište 1854./1855.²²³ Iz popisa je vidljivo da je obitelj Malez (Jura Županić Malez) već sredinom XIX. stoljeća živjela u Knapiću što potvrđuje i *Zapisnik o likvidaciji šumskih težakah* iz 1855. godine²²⁴. U *Zapisniku* se ponovno u Knapiću navodi ime Knapić Malez Jure koji je živio na selištu 101. prema broju urbarske tabele. Detaljnijom analizom matičnih knjiga moguće bi bilo utvrditi radi li se o istoj osobi, odnosno kako su se tijekom XIX. stoljeća mijenjala ivanečka prezimena vjerojatno uslijed procesa raspadanja kućnih zadruga. Zanimljivo je kako se selište 101. navodi i u starijem dokumentu iz 1841., a koji je nastao prijepisom izvornika iz 1779. godine.²²⁵ Prema njemu je u Knapiću na selištu 101. (kao i na selištima 102. i 104.) živjela obitelj koja je nosila prezime Knapić²²⁶, kojemu je pedesetih godina dodano i prezime Županić, odnosno Malez. Zaključujem kako je na tome selištu u Knapiću postojao kontinuitet naseljenosti od obitelji prezimena Knapić u XVII. stoljeću (urbari) do obitelji prezimena Knapić Malez, odnosno Županić Malez sredinom XIX. stoljeća. Prema idealno zamišljenom zemljištu na tom selištu popis imovine obitelji Knapić Malez ukazuje na dobrostojeću obitelj u to vrijeme.²²⁷

²²¹ AOŠI, *Spomenica Narodne...*

²²² Sve činjenice u odlomku koje posebno ne navodim saznala sam od gđe Ivane Vrček i gđe Vere Hrg, sestara Mirka Maleza.

²²³ Državni arhiv Varaždin (DAVŽ), (877), *Kotarska oblast Ivanec*, Sumarni pregled. Propisane nove dužnosti težačkih silah za zemaljske i općinske javne radnje za upravnu godinu 1854./5., 610/1854.

²²⁴ DAVŽ, *Kotarska oblast Ivanec*, Zapisnik o likvidaciji šumskih težakah povodom molbe g. Ladislava Kukuljevića vlastelina iz općine Kaniža na temelju previšnjega patenta od 2. ožujka 1853. za vrijeme od godine 1848. do uključivo 1855., 1367/1855., kutija 2.

²²⁵ DAVŽ, (0876), *Urbarijalne knjige i spisi Varaždinske i dijela Križevačke županije* (1774. – 1859.); sučija Ivanec; Connotatio Knapich & Vuglovetz...

²²⁶ Isto.

²²⁷ DAVŽ, *Kotarska oblast Ivanec*, Zapisnik o likvidaciji šumskih težakah...1367/1855., kutija 2.

<u>Iz Knapić</u>	
101	Knapić Malez Jura 6/8
102	Knapić Gjurin Ivan 6/8
103	Francić Franek Đovo 5/8
104	Knapić Jakop 6/8
<u>Iz Lančić.</u>	
98.	Zagorec Pevlina Fido 7/8

Slika 5. Zapisnik o likvidaciji šumskih težakah, DAVŽ, 877, 1367/1855.

Adam Malez, rođen u drugoj polovici XIX. stoljeća i zanimanjem rudar, bio je djed Mirka Maleza. Oženjen je bio Marijom, rođenom Peček kojoj su roditelji umrli kada je imala četiri godine pa ju je kao tutor odgajala obitelj advokata Kri-glovića s kojima je jedno vrijeme živjela u Ormožu. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Adam Malez ratovao je u Rusiji iz koje je donio kapu šubaru koju je često nosio i po kojoj je bio prepoznatljiv. Adam je 17. studenoga 1903. dobio sina Slavka (17. XI. 1903. – 5. X. 1952.), oca Mirka Maleza. Svojemu je sinu želio omogućiti bolje obrazovanje i lakši život od njegovog rudarskog pa je Slavko najprije od 1. rujna 1912. do 20. lipnja 1916. polazio Dječачku nižu pučku školu u Ivancu pod razredništvom M. Valentića i vjeroučitelja Svobode. Kako je imao dobre i veoma dobre ocjene iz svih predmeta (*Nauk vjere, Hrvatski jezik, Računstvo i geometrija s crtanjem, Stvarna obuka, Krasnopis, Risanje, Pjevanje (svjetovno i crkveno), Gimnastika i Gospodarstvo*)²²⁸ odmah je nakon završene pučke škole nastavio, kako je na svjedodžbi navedeno, *trgovački nauk*. Slavko Malez naukovao je tri godine u Zagrebu – od 1. veljače 1917. do 31. siječnja 1920. – kod brijačkog obrtnika Stjepana Korana, a u zanatu je postigao dobar napredak²²⁹ što će mu kasnije omogućiti otvaranje brijačnice u Ivancu. U braku s Matildom (28. II. 1904. – 3. IX. 1991.) rođenom Polak rođeno je šestoro djece – Mirko (5. studenoga 1924.), Marina (1926.), Ivana

²²⁸ Privatni posjed Vera Hrg, *Sojedadžba polaznica* (25. lipanj 1916.).

²²⁹ Privatni posjed Vera Hrg, *Sojedadžba o brijačkom zanatu* (ožujak 1920.).

(1928.), Dragutin (1929.), Ivo (1931.) i Vera (1938.). Krajem 20-ih godina Slavko se Malez među prvima i Ivancu počeo baviti i amaterskom fotografijom. K njemu je u brijlačnicu kao mladić od 14-15 godina dolazio kasnije poznati majstor fotografije Petar Jagetić pa su zajedno još s ivanečkim tapetarom Miroslavom Kunićem razgovarali o fotografiji.²³⁰ Slavka su početkom 30-ih godina vlasti bile pozvale u Maruševac radi fotografiranja zločina koje je počinio „domaći Čaruga“ – vjerojatno se radilo o razbojničkoj bandi Andrašinjak.²³¹

Mirko je kao najstarije dijete u obitelji osnovnu školu od četiri razreda i dva razreda *opetovnice* polazio 30-ih godina XX. stoljeća. Budući je bio vrlo vrijedan i zainteresiran za školu 23. listopada 1939. u njegovo je ime Slavko Malez, kao roditelj staratelj, sklopio *Ugovor o učenju* s Hrvatskim rudarskim d. d. na „Flora“ oknu. Prema tome se ugovoru Mirko obvezao da će četiri godine naukovati zanat u strojobravarskoj i električarskoj radnji Hrvatskog rudarskog d. d. te da će biti članom Mjesne bratimske blagajne za osiguranje rudarskih radnika u Ivancu. Hrvatsko rudarsko d. d. u Ivancu obvezalo se s druge strane da će Mirku za vrijeme trajanja učenja dati nagradu prema njegovoj marljivosti. Taj je ugovor upisan i u registar učenika Udruženja zanatlija u Ivancu 8. kolovoza 1940. godine.²³² Naukovanje je bilo započelo 23. listopada 1939., a završeno je bilo ratnih godina Drugog svjetskog rata pa je Mirko s punoljetnošću odmah mobiliziran, a bio je i sudionik Križnog puta po završetku rata. Kako je i dalje pokazivao izniman interes za daljnje školovanje roditelji su mu omogućili upisivanje u Gimnaziju Varaždin gdje je uspio uz veliki trud i zalaganje završiti u kraćem roku sva četiri gimnazijska razreda s odličnim uspjehom.

Pojačani interes za prirodu i njezina istraživanja pokazao je još tijekom školovanja u Ivancu, a kasnije i kao gimnazijski učenik zajedno sa nekadašnjim ivanečkim učiteljem Vukovićem. U srpnju 1938. godine Mirko je ostavio bilješku o školskoj ekskurziji po Ravnoj Gori i okolici posebno se zanimajući za zmije i nastojeći dokazati kako u široj ivanečkoj okolici ima i poskoka. Sačuvane su i bilješke o konzerviranju zooloških i botaničkih preparata u formalinu i istraživanju Ravne gore na Staru godinu 1945. Na kraju te bilješke Malez je sam pojasnio svoju prirodenu znatiželju, upornost i ljubav prema prirodi – „Ovo je zadnji dan i zadnja ekskurzija u godini 1945. Kuda ćemo sve proći, gdje ćemo sve biti sljedeće godine, što ćemo sve pronaći, načiniti i kakav će biti naš rad u nadošloj godini, sve to ovisi o našoj volji i ljubavi spram prirode. Ljubav prema prirodi u nama je velika, stoga jamčimo, da ćemo te godine iskazati tu ljubav prema prirodi i

²³⁰ Kraš, *Pavica...* (2002), 77.

²³¹ „Razbojnička banda Andrašinjak napokon uhvaćena“, *Varaždinske novosti* 191 (1933), 4.

²³² Privatni posjed Vera Hrg, *Ugovor o učenju* (1939./1940.).

svojim djelima.”²³³ Navedena ekskurzija 1945. godine bila je dio Prirodoslovnog aktiva osnovanog krajem te godine u Gimnaziji Varaždin kojemu je cilj bio proširiti i popularizirati prirodne znanosti među širim radničkim i seljačkim slojevima pučanstva preko raznih predavanja, organiziranja znanstvenih ekskurzija, izdavanja zidnih novina i slično. Već je sljedeće, 1946. godine, paleontološka i botaničko – zoološka sekcija Aktiva bila na ekskurziji u okolici Jalžabeta uz pratnju paleontologa Stjepana Vukovića te vršila pokusno iskapanje jedne mogile i sakupljala razni materijal za izložbu koju je Aktiv pripremao za kraj 1946. godine.²³⁴

Nastavak fakultetskog obrazovanja i daljnji rad Mirka Maleza vezan je uz Zagreb, iako neprekinutom ostaje njegova veza s rodnim Ivancem.

Slika 6. Mirko Malez s roditeljima i g. Vidonijem, Ivanec, poč. 1925. godine, privatni posjed obitelji V. Hrg

²³³ Privatni posjed Vera Hrg.

²³⁴ „Pozitivan naučni rad omladine gimnazija u prirodoslovnom aktivu, u kojem je osnovano 7 sekcija“, *Varaždinske novosti* 73 (1946), 4.

IX. ZAKLJUČAK

Iz prezentiranog materijala može se zaključiti kako su Ivanec i okolica u međuratnom razdoblju usprkos u suštini vrlo nepovoljnih gospodarskih i društvenih kretanja bili zahvaćeni određenim razvojnim pomacima koji su se ponajprije primjećivali u društvenoj domeni, konkretnije u napretku obrazovnih prilika pokazujući tako činjenicu da se obrazovanjem može popraviti sama agrarna struktura kraja i sve posljedice koje su iz nje proizlazile. Osnovnoškolsko obrazovanje na kraju promatranog razdoblja doista pokazuje velik pomak u smislu obuhvaćanja gotovo sve osnovnoškolske populacije, a također su prisutni pomaci u pogledu stručnog obrazovanja. Obrazovna piramida u smislu stjecanja gimnazijskog i fakultetskog obrazovanja u tom se razdoblju tek počela izgrađivati jer se doista radilo o pojedincima koji su nastavljali srednje i visoko školovanje.

Mirko Malez bio je među prvim Ivančanima, graditeljima te obrazovne piramide, a primjer obitelji Malez upravo pokazuje generacijsko napredovanje prema njezinom vrhu od predaka zanimanjem seljaka, djeda rudara, oca brijačkog obrtnika do Mirka Maleza, visokoškolanog stručnjaka.

SAŽETAK

DRUŠTVENO – GOSPODARSKI RAZVOJ IVANCA OD 1918. DO 1941. GODINE

U ovom radu autorica na temelju neobjavljenih i objavljenih povijesnih izvora te literature rekonstruira i objašnjava pojedine aspekte povijesnog razvoja Ivanca od 1918. do 1941. godine. Prikazani aspekti povijesnog razvoja dovedeni su u vezu s povećavanjem zahtjeva za višom razinom obrazovanja aktivnog i ukupnog stanovništva naselja Ivanec. Mogućnost nastavka višeg obrazovanja za šire slojeve ivanečkog društva ostvarena je već krajem XIX. stoljeća njihovim uključivanjem u modernizacijske tokove unutar Austro – Ugarske Monarhije ponajviše njihovim uključivanjem u sustav obveznog osnovnoškolskog obrazovanja. Učinci modernizacije u Ivancu naročito će biti vidljivi 30-ih godina XX. stoljeća. Osnovnoškolsko obrazovanje pokazuje velik pomak u smislu obuhvaćanja gotovo sve osnovnoškolske populacije, a također su bili prisutni veliki pomaci u pogledu stručnog obrazovanja. Obrazovna piramida u smislu stjecanja gimnazijskog i fakultetskog obrazovanja u promatranom se razdoblju tek počela iz-

građivati. Obitelj Mirka Maleza pokazuje generacijsko napredovanje prema vrhu obrazovne piramide od predaka zanimanjem seljaka, djeda rudara, oca brijačkog obrtnika do akademika Maleza, visokoškolovalanog stručnjaka.

Ključne riječi: Ivanec; povijesni razvoj; međuratno razdoblje; obrazovna piramida; Mirko Malez.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE GESELLSCHAFTS - WIRTSCHAFTLICHE ENTWICKLUNG VON IVANEC VON 1918 BIS 1941

In dieser Studie rekonstruiert und erklärt die Autorin aufgrund der unveröffentlichten und veröffentlichten historischen Quellen und Literatur die einzelnen Aspekte der historischen Entwicklung von Ivanec im Zeitraum von 1918 bis 1941. Die dargestellten Aspekte der historischen Entwicklung werden in Verbindung mit der Forderungserhöhung nach einer höheren Ausbildungsstufe der aktiven und gesamten Bevölkerung der Siedlung Ivanec gebracht. Die Fortsetzungsmöglichkeit der höheren Ausbildung für die breiteren Schichten von der Ivanec Gesellschaft wurde schon am Ende des XIX. Jahrhunderts durch ihre Einbeziehung in die Modernisierungsgänge innerhalb der Österreichisch-Ungarischen Monarchie durchgesetzt, besonders durch ihre Einbeziehung in das System der obligatorischen Grundschulausbildung. Die Wirkungen der Modernisierung in Ivanec werden besonders in den dreißiger Jahren des XX. Jahrhunderts sichtbar. Die Grundschulausbildung zeigt einen großen Vorsprung im Sinne von Erfassung fast aller Grundschulpopulation, wie auch die großen Fortschritte hinsichtlich der Fachausbildung. Im betrachteten Zeitraum begann sich die Bildungspyramide im Sinne von Erlangung der Gymnasiums- und Universitätsausbildung erst aufzubauen. Die Familie von Mirko Malez zeigt einen Generationsfortschritt nach der Spitze der Bildungspyramide, von Vorfahren, die Bauern waren, Großvater, der Bergarbeiter war, Vater, der Barbierhandwerker war, bis zum Akademiker bzw. Hochschulexperten Herrn Malez.

Schlüsselwörter: Ivanec; historische Entwicklung; Zwischenkriegszeit; Bildungspyramide; Mirko Malez.